

D 135

5498.

*Interdialektische Veränderungen
der Wurzellauter
in den aramäischen Sprachen.
5498.*

*Für die Bibliothek
der Deutschen Morgenl. Gesellschaft
Von Kégl.*

A GYÖKBELI HANGOK

INTERDIALEKTIKUS VÁLTOZÁSAI

AZ ARAM NYELVEKBEN.

ADALÉK

A SÉMI NYELVEK ÖSSZEHASONLÍTÓ HANGTANÁHOZ.

IRTA

DR. EISLER MÁTYÁS.

BUDAPEST,

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1889.

A. G. K. B. E. L. L. H. A. N. G. O. K.

LEHRBUCH DER ANATOMIE

VON DR. MED. ADOLF KROG

ADOLF KROG

LEHRBUCH DER ANATOMIE

1874

DR. ERSTER MATHEMATIK

LEHRBUCH

LEHRBUCH DER ANATOMIE

1874

A LEGJOBB SZÜLŐKNEK

FIUI HÁLÁS SZERETETTEL

AJÁLJA

A SZERZŐ.

A. LEIBNIZ

UNIVERSITÄT SACHSEN-ANHALT

1700

BEVEZETÉS.

I. Prolegomena.

I. Az összehasonlító nyelvtudomány, melynek közvetlen feladata a nyelvek egymás közötti rokonságának meghatározásában áll, de mely közvetve hivatva van a népek művelődési viszonyainak megállapítására is, százados fejlődésében azon sarkalatos igazságra jutott, hogy a nyelvek rokonsági fokozata nem külső lexikografiai, hanem — a grammatikai és szintaktikai összhangzás mellett — egyedül belső *fonetikai* megegyezésen alapul. Tévedne azonban, ki azt hinné, hogy két vagy több nyelv rokonságának megállapítására elegendő az illető nyelvek hangjainak egyformasága: hiszen a hang voltakép nem egyéb, mint az emberi szervezet nagyjában azonos, természetes működésének kifolyása s így tekintve a dolgot, valamennyi nyelvet egymással rokonságban állónak tekinthetnénk. A mi e kérdésben döntő befolyással bír, az nem annyira a hangoknak maguknak megegyezése, mint inkább az a mód, a hogyan a nyelv a hanggal elbálik. E bánásmód összehasonlítása a különböző nyelvekben vezethet csak pozitív biztos eredményre; ez összehasonlítás kulcsa pedig a hangok *interdialektikus viszonyában* rejlik, mely tehát joggal mondható a nyelvrokonság mérlegelőjének.

II. Az a tétel, mely szerint a nyelvrokonság egyedül fonetikai szempontból — a hangok interdialektikus viszonya alapján — ítélhető meg helyesen, a *sémi* nyelvekre nézve még annyiban precizálható, hogy itt a kutatásnak első sorban a *mássalhangzókból* kell kiindulnia. A sémi nyelvekben ugyanis — és ez egyik legnevezetesebbike ama sajátosságoknak, melyek e nyelveknek félreismerhetetlen speciális jelleget kölcsönöznek — valamely gyök jelentménye kizárólag az azt képező mássalhangzócsoporttól függ, a magánhangzóknak ellenben arra semmi befolyásuk sincs.

EISLER: A gyökb. hangok interd. változásai.

Legszembetűnőbb ez az *aram* nyelveknél, melyekben a szóalakok kevesebb hangzóval ejtetnek, mint akár héberben, akár arabban, a hol tehát a mássalhangzók egyedül képezik a nyelvnek ugyszólván testét s lélkét. A sémi nyelvek rokonságának kutatásában tehát az első feladat a mássalhangzók interdiálektikus viszonyának megállapítása. — Azonban a sémi nyelvtudomány ily rendszeres összehasonlító hangtant eddig még nem produkált, mert nem produkálhatott. Egyrészt ugyanis némely nyelvek szóanyaga még nem ismeretes annyira, hogy e szempontból feldolgozható volna; másrészt pedig még az ismertebb nyelvekről is jórészt hiányoznak a szükséges lexikografiai előmunkálatok, melyek nélkül pedig a fonetikai jelenségek kutatása majdnem lehetetlenné válik, a mennyiben tulságos föltevés volna bárkiről, hogy maga tanulmányozza át e czélra az egyes nyelvek egész irodalmát. Nevezetesen így áll a dolog az *aram* nyelveket illetőleg, melyek közül csak egynémelyik mutathat fel, részben még befejezetlen, lexikológiai munkákat¹⁾. Az egyes *aram* dialektusokat ismertető nyelvtani munkák ugyan szintén sok becses idevaló anyagot tartalmaznak, de viszont vannak egyes, különösen még élő nyelvjáráások, melyeknek nyelvanyaga oly kevésbé ismeretes, hogy majdnem minden feldolgozás nélkül szükölködnek.

E munka adalék kíván lenni a sémi nyelvek összehasonlító hangtanához, de nem oly értelemben, hogy a mássalhangzók interdiálektikus viszonyát rendszeresen tárgyalja s kimerítően magyarázza, hanem csupán annyiban, hogy — kiindulva az *aram* nyelvekből — inkább csak sematikus összeállítását adja ama *változásoknak*, melyeket a hangok, mint a *szógyökök* alkotórészei szenvednek. Tárgyát képezik tehát a tisztán *fiziológiai* hangváltozások, azaz a hangoknak ama mó-

¹⁾ E munkák — eltekintve a bibliai-aramtól, mely a héber nyelv szó-táraiban elég sűrűn dolgoztatott fel — a következők: A talmud és a targumok nyelvére vonatkozólag J. BUXTORF, *Lexicon Chaldaicum, Talmudicum et Rabbinicum* [Basel 1640]; újból kiadta B. FISCHER [Lipese 1875]. J. LEVY, *Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim* [Lipese 1867—68]. *Ugyanaz*, *Neuhebr. u. chald. WB* [Lipese 1876—89]. Az Aruchot illetőleg l. most A. KOHUT, *Aruch Completum* [Bécs 1878 óta; eddig megjelent 2 betűig]. A szír nyelv szókincsét tartalmazza R. PAYNE-SMITH, *Thesaurus Syriacus* [Oxford 1868 óta; 1886-ig megjelent 2 végeig]. Említésre méltó még egy régibb nagy összehasonlító szótár: E. CASTELLI, *Lexicon heptaglotton* [London 1669], melyből szír szótárát kivonatolta J. D. MICHAELIS [Gött. 1788].

dosulásai, melyeket a beszélő szervek maguk okoznak, még pedig többnyire öntudatlanul (mint a hangellágyulások stb.) s csak néha tudatosan, esetről-esetre meghatározott okból (mint az eufonikus kihagyások és toldások); ellenben ki vannak zárva az úgynevezhető *pszichológiai* hangváltozások, melyeket maga a beszélő szándékosan okoz (mint a szóképzésben, a prae- és suffixumok választásában). — Mielőtt azonban erre rátérnénk, szükséges, hogy képét nyerjük ama viszonyoknak, melyben az itt szóba jövő nyelvek egymáshoz állnak. E célból szólunk előbb lehető röviden s futólagos irodalmi utalásokkal a sémi nyelvtörzsről és annak ágairól, csak az aram nyelveknél időzve valamivel huzamosabban.

2. A sémi nyelvtörzs és ágai.

A sémi nyelvekről s irodalmukról általában I. E. RENAN, *Histoire gén. des langues sémitiques* [4. kiad. Páris 1884]. B. STADE, *Lehrb. d. hebr. Gr. I.* [Lipcese 1879] a bevezetésben. TH. NÖLDEKE, *Die semit. Sprachen* (külön lenyomat az angol *Encyclopädia Britannicából*) [Lipcese 1887].

I. Ama nagy nyelvcsalád, melyet a múlt század vége óta (SCHLÖZER és EICHHORN¹⁾ példáján, bár nem egészen megfelelőleg) általában *séminek* szoktak nevezni, egy minden nyelvtörzstől számos, egyedül benne feltalálható sajátosság által szigorúan elkülönített csoportot képez. Csak az ú. n. *hámi* nyelvekben vélték újabb időben némi hasonlatosságokat feltalálhatni²⁾; a mit ellenben az *indoeurópai* (indogermán), sőt a *turáni* nyelvekkel való rokonságáról mondtak, részben dilettáns játéknak, részben tudományos humbugnak bizonyult. Ama számos, a sémi nyelveket specziálisan jellemző sajátosságok között a legfontosabbak talán épen azok, melyek e nyelvek lényeges alkotó részét, a más-salhangzókat illetik. E sajátosságok a következő három pontban foglalhatók össze:

1. A sémi nyelvek néhány, egyebütt elő nem forduló, ú. n. *emfatikus* hanggal bírnak. Ezek a következők: ʔ, ʕ, ʕ, ʔ s alkalmasint غ és ص³⁾.

¹⁾ Einleitung in d. AT. [2. kiad. Lipcese 1787] I, 45.

²⁾ TH. BENFEY, *Über das Verhältniss d. ägypt. Sprachen zum sem. Sprachstamm* [Lip. 1844].

³⁾ Az utóbbi kettő az arabon kívül még aethiopban is külön hangnyánánt szerepel, a mi igen jó bizonyítéka eredeti önállóságuknak.

2. A sémi nyelvekben a gyök jelentménye — mint már említve volt — kizárólag az azt képező mássalhangzócsoporttól függvény, ebből önkényt következik, hogy e nyelvekben, ellentétben másokkal, a mássalhangzók változása csakis igen szűk korlátok közt lehetséges.

3. Magának e változásnak főtvénye az, hogy csakis ugyanazon szerv hangjai cserélődhetnek fel egymással, mely szabály alól azonban a *folyékony* (liquid) hangok kivételt képeznek. Ellenben más, pl. az indoeurópai nyelvekben, különböző szervek hangjai is felcserélődhetnek egymással.

Az utolsó ponthoz még megjegyzendő: a) E szabály csakis a *gyökbeli* (radikális), nem pedig a *segédhangokra* (prae- és suffixumok) vonatkozik.

b) Az ugyanazon szervbeli hangok elváltozásának törvényei csakis a *foghangokra* (tisztá és hehezetes foghangokra vagy sziszegőkre) nézve állapíthatók meg.

II. E megegyezések mellett van azonban számos oly pont is, melyben a sémi nyelvek egymás között is nevezetes különbségeket mutatnak fel. E különbségek alapján földrajzi megjelöléssel, melynek azonban több mint geográfiai jelentősége van, felosztatnak *déli* és *északi* sémi nyelvekre.

A) A déliek.

Az ezeket jellemző tulajdonságok, a mennyiben itt bennünket érdekelnek, a következők: a) Mássalhangzóiban igen gazdagok. b) Akezdő mindenütt megmarad.

Az egymás közötti eltéréseikről s az északiakkal való megegyezéseikről l. alább 3, II.

Ide tartoznak: 1. Az *arab* nyelv, mely szókincs tekintetében a leggazdagabb. Nagy irodalma van.

Legjobb grammatikája CASPARI-MÜLLER, Ar. Gr. [4. kiad. Halle 1876]. A legújabb kézikönyv A. SOCIN, Ar. Gr. [Karlsru. és Lipcse 1885].

2. A *szabeus* vagy *hímjári* nyelv, mely csak feliratokban maradt ránk. Egyik dialektusa, a *mineus*, a kauzativ tövekben és a 3. személy ragjában mindenütt a $\bar{\eta}$ torokhang helyett a

régibb p sziszegőt alkalmazza ¹⁾. A *nunációt* itt *mimáció* pótolja, mely E. OSTANDER szerint ²⁾ itt eredeti.

Irodalmát I. STADE-nál i. h. 4. l. 2. jegyz. Grammatikáját D. H. MÜLLER igérte.

3. Az *aethiop* vagy *Geez* nyelv, mely sajátságos *u* tartalmu torok- és ínyhangokkal, továbbá emfatikus *p*-vel bír. Válfajai a *Tigrê* és *Tigrîna* vagy *Tigrai*.

A. DILLMANN, Gr. d. aeth. Spr. [Lipcse 1857]. F. PRAETORIUS, Aeth. Gr. [Karlsr. és Lipcse 1886]. *Ugyanaz*, Gr. d. Tigrînasprache [Halle 1871]. J. SCHREIBER, Manuel de la langue Tigrai [Bécs 1887]. V. ö. F. PRAETORIUS, ZDMG 41 [1887], 685. s. köv. ll.

4. Az *amhár* nyelv nem válfaja az előbbinek, de belőle idővel származott. A hámi befolyás nagy mértékben látszik meg rajta; különösen jellemzi a torokhangok tökéletes eltűnése. Az arab után ez azon élő sémi nyelv, melynek a legnagyobb kiterjedése van.

F. PRAETORIUS, Die amharische Sprache [Halle 1879].

B) Az északiak.

Ide tartoznak: 1. Az *asszir-babilóni* nyelv, melyben kezdő *h*-ből *s* lett, a torokhangok pedig sokszor eltűnnek benne.

Irodalmát I. STADE-nál i. h. 6. l.

2. A *kanaáni* nyelvek és pedig *a)* a *föniciiai* nyelv, mely csak feliratokban maradt reánk. Egy dialektusát, az *új-púnit*, a torokhangok tökéletes degenerációja jellemzi.

b) A *héber* nyelv, melynek egy nyelvjárása a *moabita*.

P. SCHRÖDER, Die phönizische Sprache [Halle 1869]. — A két szélsőséget a héber grammatikában képviselik J. OLSHAUSEN, Lehrb. der hebr. Spr. [Braunschweig 1861] és H. EWALD, Ausführl. Lehrb. d. hebr. Spr. [6. kiad. Lipcse 1855]. A helyes középúton jár STADE i. h.

3. Az *aram* nyelvek.

¹⁾ J. LEVY szótárainak (l. fent 2. l. jegyz.) több helyén (l. kül. Neuhebr. WB. III, 461^a) hasonló eseteket sorol fel az aram nyelvekben, melyek azonban csak látszólag hasonlóak. Így שניק, mely = שניק, állítólag *szafe* volna (a torokhang kihagyásával) שניק-הניק gyökből. Ámde szirben שניק mellett u. a. értelemben előfordul שניק (PAYNE-SMITH s. v.), a miből kitétezik, hogy a *š* amott gyökhang.

²⁾ L. Zeitschr. der Deutschen Morgenl. Gesellschaft (= ZDMG) 19 [1865], 162, 1. jegyz.

3. Az aram nyelvekről általában.

A régibb grammatikai irodalomnak (1539—1842) dús jegyzékét l. WINER-FISCHER-nél, Chaldäische Grammatik [3. kiad. Lipese 1882], XII. s köv. ll., újabb irodalmát a fent 3. l. felsorolt munkákban. L. még J. FÜRST, Lehrgebäude der aramäischen Idiome [Lipese 1835].

I. Keleten hajdan általánosan elterjedt hit volt, miszerint az aram nyelv az emberiség ősnyelve. Ám ma már az is kétséges, sőt valószínűtlen, hogy csak a sémi nyelveknek is ősanja volna, ¹⁾ mert ámbár bizonyos, hogy sok ős-sémi nyelvanyagot tartott fenn, másrészt mégis kétségtelen, hogy, különösen néhány nyelv-járásban, hangtani egyszerűsítésben legtovább ment. Ebből folyólag pedig e nyelvekben sok oly forma összeesik, mely a többi sémi nyelvben még megkülönböztethető egymástól.

II. A sémi nyelvek általában nem különböznek egymástól annyira, mint más nyelvtörzsek egyes ágai. De még azzal a sajtósággal is bírnak, hogy különben egymástól távolabb eső nyelvek is bizonyos pontokban megegyeznek egymással, míg egyébként közelebb álló nyelvek nem egy pontban eltérnek egymástól. De érteni fogjuk e jelenségeket, ha meggondoljuk, hogy a sémi nyelvek közös anyjuktól való elválásukkor valamennyien birtokában voltak mindazon sajátosságoknak, melyeket ma elszórva találunk az egyik vagy a másik nyelvben. Idő folytán azonban az egyes nyelvek ama átöröklött közös sajátosságokat, mindegyik a maga módja szerint, átfeljesztette olyképp, hogy utóbb már nevezetes különbségek mutatkoznak közöttük. Hogy e magyarázat helyes, bizonyítja az a körülmény, hogy az itt szóba jövő megegyezések és eltérések — hangtani szempontból tekintve a dolgot — majdnem kizárólag pszichológiai természetűek, tehát flexionális, azaz oly pontokra vonatkoznak, melyeket a népek és nyelvek tudatosan módosíthattak csupán.

A mondottak bizonyítására a következőket hozzuk fel, mindig az aram nyelvekből indulva ki:

a) Az aram nyelvek feltűnő módon *megegyeznek* egyes *déli* sémi nyelvekkel a következőkben: 1. Az aram nyelvek a *z*-t a

¹⁾ Ezt iparkodik bizonyítani [WINER-]FISCHER i. h. 28. s köv. ll.

4. Az aram nyelvjárások egyenként.

A) A nyugotiak.

A nyugoti aram nyelvekről s irodalmukról általában (de zsidó szerzők munkáinak tekintetbe vétele nélkül) I. E. KAUTZSCH, *Grammatik des Biblisch-Aramäischen* [Lipese 1884], 5. §.

Ide tartoznak: a) A *bibliai-aram*, helytelenül *khaaldeusnak* is nevezve ¹⁾. A szentírás néhány szakaszában maradt ránk.

b) A szorosabban úgynevezett *zsidó-palesztinai* vagy *galileai* nyelvjárás, melyben több korszakot lehet megkülönböztetni. Ide tartoznak: α) A palesztinai *targumok*, tehát Pseudojonathan és a pentateuchushoz való töredékes targum (másképp I. és II. Jerusalmi ²⁾); β) a palesztinai *talmud* nyelve; γ) az *ó-egyiptomi* aram emlékek nyelve ³⁾; δ) végre néhány elszórt szó és apró mondat az *evangéliomokban*.

Az utóbbiaknak teljes kritikai jegyzékét adja KAUTZSCH i. h. 8. s köv. II. — A babilóni talmud *Nedárím* és *Nazir* című traktátusainak a palesztinai felé hajló nyelvéről I. S. D. LUZZATTO, *Elementi grammaticali del Caldeo biblico e del dialetto Talmudico Babilonese* [Padua 1865] 70. l. (németül kiadta J. KRÜGER [Boroszló 1873]. — A palesztinai talmud nyelvére vonatkozólag I. Z. FRANKEL, *מבוא ללמוד תלמודי* *Introductio in Talmud Hierosolymitanum* [Boroszló 1870], p. 7^a s köv., 17^a s köv. G. RÜLF, *Zur Lautlehre der aramäisch-talmudischen Dialekte. I. Die Kehllaute* [Lipese 1879]. — Az egyiptomi-aram feliratok irodalmát I. KAUTZSCH-nál i. h. 14. l.

c) A *samaritán* nyelv egy biblia-fordításban, imákban és dalokban maradt reánk.

Régibb irodalmát I. F. UHELMANN-nál, *Institut. linguae Samarit.* [Lipese 1837], I. pp. VI. s köv. — V. ö. KAUTZSCH i. h. 13. l.

d) A *keresztény-palesztinai* nyelvjárás egy evangéliom-kéziratban s egyéb töredékekben maradt reánk.

¹⁾ L. TH. NÖLDEKE, ZDMG 25 [1871], 129. s köv. I. és *ugyanazon* szerző egyéb munkáinak számos helyén; továbbá KAUTZSCH, i. h. 6. §.

²⁾ L. ZUNZ, *Die gottesdienstl. Vorträge der Juden* [Berlin 1832], 73. l. A. GEIGER, *Urschrift und Übersetzungen der Bibel* [Boroszló 1857], 455. l. W. BACHER, ZDMG 28 [1874], 62. s köv. II.

³⁾ Palesztinai dialektust beszéltek alkalmasint az alexandriai zsidók is; I. Z. FRANKEL, *Vorstudien zu der Septuaginta* [Lipese 1841], 105. l.

Grammatikai vázlatát megírta TH. NÖLDEKE, ZDMG 22 [1868], 483. s köv. ll. — Az evangéliomot kiadta gróf F. MINISCHALCHI ERIZZO, Evangeliarium Hierosolymitanum [Verona 1861—64], a töredékeket J. P. N. LAND, Anecdota Syriaca IV. [Leyden 1875].

A következőkkel ellentétben az eddigi négy nyelvjárást közös névvel *palesztinai aramnak* is szokás nevezni.

e) A *palmirai* dialektus csak feliratokból ismeretes.

Főmunka gróf DE VOGÜÉ, Syrie Centrale I. [Páris 1868]. Irodalmát l. KAUTZSCH-nál i. h. 15. l. V. ö. még S. RECKENDORF, ZDMG 42 [1888], 373. s köv. ll. — Grammatikai vázlatát megírta TH. NÖLDEKE, ZDMG 24 [1870], 85. s köv. ll.

f) A *nabateus* nyelvjárás, feliratokon s érmeiken.

Irodalmát l. KAUTZSCH-nál i. h. Főmunka J. EUTING, Nabatäische Inschriften [Berlin 1885]. — L. tov. TH. NÖLDEKE, ZDMG 17 [1863], 703. s köv. ll. V. ö. még F. SPIEGEL, Grammatik der Huzvaresch-Sprache [Bécs 1856], 22. s köv. ll. (Einkl. in die tradition. Schriften d. Persen I.)

g) A *Mahula*-dialektus egyedüli élő maradványa a nyugoti aram nyelveknek, de már szintén kihaló félben van.

Grammatikai vázlatát megírta TH. NÖLDEKE, ZDMG 21 [1867], 183. s köv. ll. Irodalmát l. KAUTZSCH-nál i. h. 17. l.

B) A keletiek.

Ide tartoznak: a) Az *edesszai* dialektus vagy *szir nar'* *ܐܕܥܘܪܝܢܐ*, mely egy keleti s egy nyugoti kiejtésben ismeretes; most kihal.

[HOFFMANN-]MEX, Grammatica Syriaca I. [Halle 1867]. TH. NÖLDEKE, Kurzgefasste syrische Grammatik [Lipese 1880].

b) A *babiloni talmud* nyelve.

L. LUZZATTO i. h. és RÜLF i. h.

c) A *mandeus*, közel rokona az előbbinek; kevés számú nesztoriánus keresztények beszélik.

TH. NÖLDEKE, Über die Mundart der Mandäer (külön lenyomat az Abhandl. der kön. Gesellschaft der Wissenschaft. zu Götting. X. kötetéből) [Göttingen 1862]. — *Ugyanaz*, Mandäische Grammatik [Halle 1875].

d) A *babiloni targumok*,¹⁾ tehát Onkelos és (a prófétákhoz való) Jonathan nyelve.

¹⁾ A תרגום szóra vonatkozólag dr. J. BARTH berlini egyetemi tanár úr szíves volt velem közölni, hogy a gyök aethiopian és assziban a. m. átkozni s innen kiáltani, magyarázni.

Igy GEIGER, Jüd. Zeitschrift für Wissensch. u. Leben 1871, 93 és FRANKEL, Zu dem Targum der Propheten [Boroszló 1872] 5. s köv. l., szemben NÖLDEKE, Die alttestamentliche Literatur [Lipsee 1868] 258. s köv. II. és Die semitischen Sprachen 32. l. kifejtett nézetével, ki a babilóni targumok nyelvét is a bibliai-aram ifjabb fejlődésének tartja. V. ö. E. SCHÜRER, Lehrbuch der neutestamentlichen Zeitgeschichte [Lipsee 1874], 477. s köv. l. — Irodalmát I. A. BERLINER-nél Targum Onkelos [Berlin 1884] II, 175. s köv. II. és SCHÜRER i. h. 475. s köv. l. — A targumok grammatikáját S. LANDAUER ígérte.

e) A *Tur-Abedin*-féle dialektus, melyben a hangok igen világosan különböztetnek meg.

f) A *moszuli* nyelvjárás az előbbi és a következő között középhelyet foglal el.

g) Az *új-szir* nyelv, mely egy az edesszaival rokon ó-szir nyelvjárásból fejlődött.

Az utóbbi három dialektust még ma is beszélik; nyelvi jellegök tetemesen tér el a régiebbekétől. — Irodalmukat I. STADE-nál i. h. és NÖLDEKE-nél, Die semitischen Sprachen 37. l. L. még különösen TH. NÖLDEKE, Grammatik der neusyrischen Sprache [Lipsee 1868].¹⁾

¹⁾ A régi szir tudósok másképp osztották fel az aram nyelveket. Így BAR HEBRAEUS (Hist. dynast. ed. E. POCOCKE [Oxford 1663], pp. 16 s köv.) 3 *szir* dialektust különböztet meg: az edesszait, a palesztinait és a khaldeo-nabateust. V. ö. F. F. LARSOW, De dial. linguae Syr. rel. [Berlin 1841], p. 6.

I. FEJEZET.

Interdialektikus hangváltozások az aram nyelvekben, összevetve az arabbal és héberrel.

I. Magyarázat.

I. Az a feltűnő körülmény, hogy a különböző sémi nyelvek hangjainak száma oly tetemesen tér el egymástól, első pillanatra kétféleképpen volna magyarázható: vagy úgy, hogy az őś-sémi nyelvben — ilyet fölvennünk több körülmény kényszerít — nem volt meg minden hang, melyet a most ismert sémi nyelvekben találunk s csak idővel fejleszthette ki ezeknek egyike s másika az ott még hiányzó hangokat; vagy pedig úgy, hogy az őś-sémiben meg volt mindama — ha nem több — hang, melyet ma bármely sémi nyelv felmutathat, csakhogy néhány nyelv egyik-másik hangot idővel eltüntetett. A sémi nyelvtudomány mai állásában majdnem bizonyosra vehető, hogy ez alternatívának második része helyes. Legalább a héber ש, ש and מ, az arab ع és غ, ص és ض, továbbá az aethiop emfatikus p-re (pait¹⁾) nézve a legnagyobb mértékben valószínű, hogy az őś-sémi nyelvben mint egymástól teljesen független hangok szerepeltek s csak idővel szűntek meg, némely nyelvjárásban, ilyeneknek lenni.

II. Hogyan képzeljük már most ez átmeneti proceszszust? — Szem előtt tartva azt, hogy az őś-sémi nyelvben a ma már részben eltűnt hangok is megvoltak, ez az elfejlődés a következőkép mehetett végbe: Midőn a sémi népek a közös őśnéptől elváltak, magukkal vitték ugyan az őśnyelv mindenik hangját, csakhogy idő multán kezdték őket a *kiejtésben* kevésbbé pontosan megkülönböztetni, úgy hogy a rokon hangok között fennállott különbség lassanként elmosódott, minek folytán e hangoknak az *írásban* való megkülönböztetése is megszűnt. Ámde nem minden nyelv

¹⁾ E hangról l. DILLMANN i. h. 28. §.

olvasztotta egybe ugyanazon rokon hangokat, de sőt némely hangcsoportnál azt tapasztaljuk, hogy az egyik nyelv ép azon hangpárt olvasztotta egybe, melyet a másik különválasztva tartott meg s viszont. Így héberben és aramban összefyűت و ع és غ, ح és خ, arabban ellenben ط és ظ (részben, de más módon, aramban is; l. alább III.). Emez átalakulási proceszszus világos nyomát s egyszersmind legjobb bizonyítékát látjuk az oly jelenségekben, midőn az egyik nyelvben bizonyos, kétféle jelentményű gyöknek egy másik nyelvben két, rokon hangzású s ugyanazon két jelentménynyel bíró gyök felel meg. Pl. héber és aram עבב = arab عاب *iucundum esse* és غاب *távozni*; héb.-aram עבב = arab عاب *ásni* és غاب *betakarni* stb.

III. Azonban még szűkebb körben is történtek ellentétes átalakulások, melyek ép ezért bonyolódottabbak is. Nevezetesen az egyik nyelv valamely hangpárnak egyik hangját beolvasztotta a másikba; de egy más nyelvben éppen fordítva történt ez egybeolvadás. Így asszirban ט összefolyt ט-nel, de aramban (részben) ugyancsak ט átment ט-ba, arabban meg éppen ט olvadt bele ט-be.¹⁾ — Bizonyos esetekben még nagyobb módosulások is történtek a hangok kiejtésében s ennélfogva azoknak írásban való megjelölésében. Így arab ن, melyet az aram nyelvek összevetettek ikertestvérével, ن-al, héberben más hangcsoportba ment át, t. i. נ-á lágyult. Viszont غ, melyet a héber a maga párjával, ص-al egyesített, az aram nyelvekben ص-á lett. Eljenségek csak úgy magyarázhatók, hogy úgy נ, mint ص eredetileg kétféleképp hangzottak, de a különböző nyelvek a kiejtést idő folytán elferdítették, még pedig mindegyik más-más módon, részben egészen összevetve egymással a két hangot, részben pedig az egyiket más hangcsoportba vive át.

Az ezen *interdialektikus hangváltozásokra* vonatkozó szabályok — mint már mondva volt — csak a sziszegő és foghangokra nézve állapíthatók meg pontosan; előfordulnak ugyan a többi hangcsoportban is változások, de ezek — kivéve a ص — ن esetét — inkább csak esetleges természetűek. — Nem tartjuk idevalónak a hangok osztályozásának megokolását; elég lesz utalnunk arra, hogy a csoportosításban

¹⁾ L. D. H. MÜLLER, Zur Geschichte der semit. Zischlaute (külön lenyomat a VII. internationális orientalista-kongresszus tárgyalásaiból) [Bécs 1888], 6, s. köv. 11.

a *fiziológiai* szempontot követjük, mely egyúttal a természetes is és a felmerülő jelenségeket kellően kimagyarázni képes.

IV. E szerint az aram nyelvek mássalhangzóit a következőkép osztjuk fel:

1. Tiszta foghangok: ܐ, ܘ, ܝ.
2. Sziszegők: ܒ, ܥ, ܘ, ܫ és ܫ (az utóbbi csak a nyugotiakban.)
3. Torokhangok: ܟ, ܕ, ܕ, ܥ.
4. Ajakhangok: ܒ, ܘ, ܘ, ܘ.
5. Inyhangok: ܐ, ܘ, ܘ, ܘ.
6. Liquidák: ܠ (tulajdonkép inyhang), ܢ (tk. foghang) és ܦ (tk. torokhang).

2. A foghangok.

I. *Főszabály.* Az aramban tiszta foghang felel meg ugyanazon tiszta foghangnak héberben és arabban.

Példák: a) ܐ. Arab (=ar.) ܕܒܐ, héber (=héb.) ܕܒܐ, szír¹⁾ (=sz.) ܕܒܐ *medve*; ar. ܕܒܐ, héber ܕܒܐ, aram ܕܒܐ *méz*; ar. ܕܒܐ *olaj, zsír*, sz. ܕܒܐ, targumi (=trg.) ܕܒܐ és ܕܒܐ, palmirai (=plm.) ܕܒܐ (vámtarifa [=vt., l. ZDMG 42, 370. s. köv. II.] II, 28) *zsír, kövérség*.

Kivételesen ܐ felel meg mandeusben (=mand.) héber és arab ܐ-nak néhány esetben, mikor ez második gyökbetű, pl.: mand. ܕܒܐ (sz. ܕܒܐ), héb. ܕܒܐ *váll*; mand. ܕܒܐ, héb. ܕܒܐ *ütni, zúzni*; mand. ܕܒܐ, héb. ܕܒܐ, ar. ܕܒܐ *irni*; mand. ܕܒܐ, héb. ܕܒܐ *hallgatni* (ܕܒܐ és ܕܒܐ mellett; l. NÖLDEKE, Mandäische Grammatik [=M. Gr.] 42. 1.). Ama esetekről, melyekben a többi aram nyelvtől eltérőleg ܐ helyett ܐ áll a mandeusben héb ܐ-nak és arab ܐ-nak megfelelően, l. alább 3, I. a, a.

Szamaritánban (=szam.) is áll néha ܐ héber ܐ helyett, pl.: szam. ܕܒܐ (ܕܒܐ és ܕܒܐ mellett), héb. ܕܒܐ, ar. ܕܒܐ *dob*. Az ily jelenségek az e nyelvjárásokban szelvében tapasztalható ellágyulási hajlamra vezethetők vissza.

b) ܘ. Ar. ܕܒܐ, héb. ܕܒܐ, sz. ܕܒܐ *kóstolni*; ar. ܕܒܐ, héb. ܕܒܐ, sz. ܕܒܐ *jó*.

¹⁾ Típusok hijában a szírt és szamaritánt is héber betűkkel kellett visszaadni.

Kivételesen ט áll aramban héber és arab ט helyett ebben:

Ar. ^فأطد, héb. אָטַד, trg. אַטטין (אַטדין mellett, l. A. MERR, Chrestomathia Targumica [Berlin 1888], 64. l.), sz. הטטא (ZDMG 39 [1885], 294; v. ö. J. Löw, Aramäische Pflanzennamen [Lipese 1879] 15. l.), mand. טטאטא (M. Gr. 43. l.) *tüs-kebokor*, *άζανθα*, a mi alkalmasint az asszimilációnak egy neme. Továbbá még egy-két szóban, l. M. Gr. 42. l. Cézeltatos elferdítés van állítólag e szóban יאהוטאיי a közönséges יהודיי helyett, i. h. 43. l. 2. j. — Talán csak tollhiba az, midőn a keresztény-palesztinaiban (=ker.-pal.) néha ט helyett, pl.: מיטי partic. afel טהא-ból és egyszer טמה *csodálkozni* תמה helyett; l. ZDMG 22, 462. Ez azonban korántsem biztos, mert ט és ת váltakozása épen nem ritka, pl.: תעה és טעה, טפל és תפל, חתף és חתף, פסנתורין és פסנתורין, קטל és קטל stb. — Még idegen szókbán is látunk ily ingadozást, pl.: אסטנים (Misna Ber. 2, 6. Joma 3, 5) és אסתנים (trg. Jób 6, 7) *ἀσθενής*, bár itt bizonyosan az utóbbi a helyes orthografia, mert ט rendszeren görög τ-nak felel meg. — Héber-arab ט-nek felel meg aram ט még ezekben: sz. טבא, héb. רִבָּה *rossz*

hír; sz. בטן *fogamzani*, ar. بَدَنٌ (de héb. בָּטֵן és ar. بَطْنٌ is) *has*; szam. טחה, héb. טחה *eltaszítani*. Ritka eset, hogy szamban ט áll egyéb aram nyelvek ט-á helyett, pl.: szam. נטל, sz. אול *elmenni*.

c) Ar. טַבֵּן, héb. תָּבַן, sz. תבנא *takarmány*; ar. تَم, héb. תַּמ, sz. תַּמַּם *integrum esse*.

A ט-el való kivételes váltakozásáról l. fent b). Így áll még kül. szamaritánban ט helyett ezekben: תביל, héb. מִבְּלִי *mártani*, נתר, sz. נטר *örízni* és mandeusban ט helyett (asszimiláció útján) ebben: עתית, héb.-aram עתיד *paratum, futurum*.

II. *Főszabály*. Az aramban tiszta foghang áll akkor is, midőn arabban a megfelelő hehezetes foghang, héberben meg épen sziszegő lép fel. Nevezetesen:

a) Aram ט, ar. ذ, héb. ז. Pl.: aram אדנא, ar. اذَنٌ, héb. אָזֵן *fül*; aram בדר, ar. بَدَر, héb. בָּדַר (és פֹּדַר) *elszórni*; אדם, גַּדַּם *elvágnni*; אדנא, זָכַר, זָכַר *emlékezni*; אדנא, זָכַר *hím*; אדנא, זָכַר *kar*.

Kivételesen ט áll aramban arab ז-nak megfelelőleg, pl.: דכי,

זָכָא és זָכָא *tiszta*; עדר, עָזַר *segíteni*.

b) Aram ט, ar. ط, héb. צ. Pl.: טהרא, ظَهْر, *dél*; טללא, وعظ, *ye'at*; טור, צור, טור, *szikla*; טפר, ظفر, *köröm*; תפרא, ארנץ, *árnyék*; טל, צל, *tanácsolni*; קיטא, קיטא, קיטא, *nyár*.

Kivételesen, de elég gyakran, fordulnak elő ily esetek:

aram ט, ar. ط, héb. ט, pl.: טען, טען, *emelni*; נטר, נטר, *őrízni* (és נטר) *őrízni*.

c) Aram ת, ar. ث, héb. ש. Pl.: תלת, ثَلَاث, *három*; חדת, חדת, *uj*; חדת, חדת, *emlő*; תורא, תורא, *ökör*; תלנא, תלנא, *hó*.

3. A sziszegők.

I. *Főszabály.* Aram י és צ héberben és arabban ugyan ezen hangoknak felel meg.

Példák: a) ז, ז, ז, *mag*; ז, ז, ז, *fegyver*; ע, ע, ע, *potens fuit*.

Kivételesen aram י felel meg α) arab ن-nak ד helyett, hasonlóan a héberhez, a mutató- és visszamutató névmásnál, még pedig különösen az ó-egyiptomi aram feliratokon és — a mi elég feltűnő — a későbbi nyelvben is, mikor az ú. n. *pehlevi* írás használtatik (NÖLDEKE, Die semit. Sprachen 30. l.) és a mandeusben még más szókban is. Így pl. a carpentras-i feliratokon találtatik ד=י és דנה=זנא. Mandeusben הארא ez,

sz. הארא, ar. هذا, plur. האוין; הארא, *arany*, sz. és bibl.-ar. הארא; הארא, *farkas*, sz. הארא. Ezen jelenségek, legalább az ó-aramra nézve, alkalmasint héber-föníciai befolyásra vezethetők vissza. — Feltűnőbb a י e mand. szóban זנא *vér*, melylyel szemben áll sz. דנא, *szam., ker-pal., jer. trg. és föníciai אדם* (utóbbít l. SCHROEDER-nél, Die phöniz.

Sprache 90. l.), héb. דם és ar. دم (tehát itt is tiszta foghang.) — V. ö. még mand. זנבוריא és זנבוריא (a ז és ז a kettőzés pótlásául, M. Gr. 44. l. 1. j.), trg. זנבור, ar. زنبور, de sz. דבורא; *héb. דבורה méh*.

β) Aram י felel meg héber és arab צ-nek a következő szókban, melyek azonban י-nal is íratnak: aram יעק, *héb. יעק, יעק*; צחק, ar. صَعَقَ és صَعَقَ *kiáltani*; aram יעיר, *héb. יעיר, de*

Kivételesen áll α) aram ש héber ם-*nak* megfelelően ezekben: sz. גיּשא, héb. גַּם *zászló, jel*; bibl.-aram és sz. גַּנְשׁ, héb. גַּנֶּם (ugyanez aramban is).

β) Ritkán lép fel aram ם héb. ש helyett, pl.: sz. סגולא, héb. אֶשְׁפּוּל *bogyó*; mand. סמורא, trg. אסטמר és אסתמר, héb. שָׁמֵר *őrízni*; mand. és tlm. סלק, héb. שָׁלַק *főzni*; mand. אסקופתא, tlm. אסקופא, trg. אסקופא, sz. אסכופא, héb. מִשְׁקוּף *küszöb*; trg. סַרְיוֹן, héb. שְׂרִיוֹן (de sz. is שְׂרִינָא) *paizs*; szam. נסר, héb. נֶשֶׁר (de sz. is נשרא) *sas*; szam. חמס, héb. חָמֵשׁ *öt*; szam. עסיך, héb. אשך *testiculus*.

b) Aramban akkor is ם áll, mikor arabban ugyan س, de héberben szintén ם lép fel.

Példák: كَسَا, كَسَا, كَسَا *elfödni*; أَسَرَ, أَسَرَ, أَسَرَ *kötni, kapcsolni* stb.

4. A torokhangok.

I. *Főszabály.* Aram ʿ lép fel héber ʿ helyett, midőn mindkettőnek arab ض felel meg.

Példák: أرض, أرض, أرض *fold*; عَيْن, عَيْن, عَيْن *nyáj*; بَيْضَة, بَيْضَة, بَيْضَة *és sz. بِيْعَة, بِيْعَة* *tojás*; ضَلَع, ضَلَع, ضَلَع, bibl.-aram, trg. عِلْعَة, trg. عِلْعَة, sz. és ker.-pal. أَلْعَا (l. mindjárt) *borda*; عَمْرَا, عَمْرَا, عَمْرَا *gyapju*; كَمِنَّا, كَمِنَّا, كَمِنَّا *és sz. كَمِنَّا, كَمِنَّا* *kimenni*; ضَبَط, ضَبَط, ضَبَط *sz. عَبَط*.

Midőn ily hangváltozás következtében két ʿ kerülne össze egy szóban, az első ʿ-á lesz, pl.: sz. أَلْعَا (l. fent); عَيْن, عَيْن, عَيْن *fa*; ضَعَف, ضَعَف, ضَعَف *sz. أَعَف*.

II. *Főszabály.* Egyébként az aram torokhangoknak az arabban és héberben rendszerint ugyanazon torokhangok felelnek meg.

Ugy arab ع és غ, mint ح és خ aramban, hasonlóan a héberhez, tökéletesen összefolytak ʿ-á, illet. ʿ-é, a miért itt esetleges hangváltozási jelenségek nem vehetők észre.

A mi egyéb hangváltozások a torokhangoknál előfordulnak, már csak esetleges természetűek. Az aránylag gyakoribb esetek ezek: a) Aram ʿ áll héber ʿ helyett, rendszeren a tertiae ʿ (ʿ, ʿ) igéknél s olykor egyébként is. b) ʿ áll ʿ helyett a fent I. fősz. jegyz. mondott esetben.

5. A többi hangok.

A többi hangokról, eltekintve a liquidáktól, áll azon általános szabály, mely szerint csak ugyanazon szervbeli hangok váltakozhatnak egymással. Eme hangváltozások azonban csak elszórtan fordulnak elő.

I. Az ajakhangok. a) ב és פ: Hébr. פָּרוּל, aram. פּרוּל *vas*;

בָּקַע, aram. פָּקַע *hasitni* (v. ö. héb. בָּקַעַה, ar. خَبَّأَ, sz. פִּקְעַתַּא *völgy*);
 héb. אָזוּב, ar. الأُزْب, sz. نُوּפַא *izsóp*; héb. לְבָלֵב, szam. לְפִלְהָ *germinavit*;
 héb. בַּת, mand. בַּתָּא *lány*; héb. בְּתוּלָה, mand. שְׂתוּלָה *szüz*; héb. בְּרַךְ,
 mand. בְּרַךְ *áldani*; héb. שֶׁבַת, mand. שֶׁבַתָּא *szombat*; héb. דְּבַשׁ,
 mand. דּוּבִישָׁא *méz* (M. Gr. 47. s köv. l.; mindezek ב-el is irva). — For-

ditva: héb. נְפִירִית, ar. كَبْرِيتٌ, sz. כְּבִרְיָתָא *kén, kéneső*; héb. פָּזַר, sz.
 פָּזַר *szórni*; héb. פָּנָה, sz. פָּנָה *debilis fuit*; héb. עוֹפְרָתָא, trg.
 אַבְרַא *olom*; héb. שֶׁפֶט, szam. שֶׁפֶט *ítélni*.

b) ב és מ: Hébr. הַבְּצִלָּתָא, sz. הַמְצִלִּיתָא; héb. מְבוּלָא, sz. מְבוּלָא *viz-
 özön*; targ. אַחֲמוּהִי = אַחֲמוּהִי *patris ejus frater* (M_{ERX}, Chrest. Targ. 4. l.);
 héb. טָבַע, aram. טָבַע *elmerülni*; héb. בָּשָׁן, trg. בָּשָׁן *és מתנן*
 בּוֹתְנָן *Basan*. — Forditva: héb., arab és bibl.-aram זָמַן, sz., mand.,
 szam. és palm. (vt. I, 17) זָמַן *idő*; ar. مَمْرٌ, szam. מְמוּרָא *keserűség*
 — V. ö. egyébként héberben בריא *és* מריא *és* קביץ *és* קמיץ *stb.*

c) ב és ו: Hébr. רָבַב, sz. רָבַב *roorb*; héb. לָבַד, szam. לָבַד *egyedül*;
 héb. אָבַד, sz. אָבַד *és* אָבַד *elveszni*, mand. אֲבִידָא *perditi* (M. Gr. 49.
 l.). — Forditva: héb. צָוָר, sz. צָוָרָא, szam. צָוָרָא *nyak*; héb. שָׂוָה,
 szam. שָׂוָה *és* שָׂוָה *helyezni*; héb. דָּוָה, sz. דָּוָה, szam. דָּוָה *aegrotare*;
 héb. צוּר, sz. טוּר, szam. טוּר *szikla*.

d) ב és ו: Hébr. אֲרִגְמָן, sz. אֲרִגְמָן *és* trg. אֲרִגְמָן *bibor*; héb. הַמָּאָה, sz.
 הַמָּאָה *vaj*.

e) ו és י: A szó elején arab ו-nak aramban úgy mint héberben kevés kivétellel mindig ו felel meg. Így nevezetesen a primae ו igéknél, mint: וָלַד, יָלַד (szir *üled*) *szülni*.¹⁾

¹⁾ ו és י-nak mint gyöngé hangoknak váltakozása itt nem tárgyalható.

II. Az *inyhangok*. a) ג and ב: Héb. נְפִרִית, sz. כְּבִרְיָה, *kén*, *kénéső* (l. fent I. a); héb. גוּף, szam. כוּף *test*; héb. סָגַר, sz. סָבַר *elzárni*. — Forditva: Héb. אֶשְׁבּוֹל, sz. סוּגוּלָא *bogyó* (l. fent 3, II. γ); héb. זְכוּכִית, sz. זְכוּכִיתָא *üveg*; héb. רָבַל, *körüljárni* (v. ö. רגל), sz. רגלָא *láb*; héb. פְּנָף, mand. נַאנְפַא *szárny*.

b) ג and ק: Héb. נָעָה, sz. נָעָא és קָעָא *kiáltani*; héberben is változnak: נָדַע és קָטַע, נָדַד és קָדַד stb. — Forditva: héb. שָׁקַד, sz. מַנְדוּלָא *mandula*; héb. בְּקָבִיב, sz. בְּנִבּוּנָא *üveg*; ar. عَقَلٌ, szam. עָנַל. Igen gyakori e hangváltozás a mandeusban, különösen a קָטַ kezdetű gyökökben, pl.: Héb.-aram קָטַל, mand. נָטַל *megölni*; héb. קִטְוִיר, mand. נִטְר *füstölni* (és kötni, *kapcsolni*); héb. קָנִין, sz. קִטָּא, mand. נִטָּא *nyár*; héb. לָקַט, mand. לָגַט, *gyűjteni*; héb. וָקִיק, mand. וָנִיק *tiszta*; héb. קָרְבָּה, mand. נַרְבַּחָא *harcz* (M. Gr. 38. l.). — Egyedül áll palm. הוּק=חוק (ZDMG 24, 97).

c) ג and כ: Héb. קוּבַע (és קוּבַע, v. ö. מְנַבְּעָה), sz. קוּבַעָא *sisak*; héb. דָּף *elnyomott*, sz. דָּק; héb. מְנִי, szam. הַלְקִי és הַלְכִי *vadens*. — Forditva: héb. קִשְׁטָא, sz. קוּשְׁטָא, mand. קוּשְׁטָא *igazság*; héb. קָדַשׁ, mand. כְּרַאשׁ; héb. és sz. קָרַן *integetni*, mand. כְּרִין (a carpentras-i feliraton is: כְּרִיזִי אִישׁ M. Gr. 39. l. 6.j.); bibl. ar. נִרְבָּף *körakás, fal* (Ezra 6, 4; trg. s tlm.), v. ö. héb. דָּבַק; héb. צָחַק, ar. ضَحِكَ, sz. és trg. נַחַךְ (mand. אַחַךְ) *nevetni*; héb. שָׁקַט, ar. سَقَطَ, trg. שָׁקַט, sz. שְׁכַתָּא (PAYNE-SMITH s. v.).

III. A *folyékony hangok*. a) ל and ר: Héb. חֲלָצִים, szam. חַלְיִן, mand. חַלְצָא, sz. חַצָּא (a ל eliziójával), bibl.-aram, ker.-pal. és trg. חַרְצָא *csipő*; héb. אֶלְמָנָה, aram. אַרְמַלְתָּא *özvegynö*; héb. גִּלְגַּל, sz. גִּלְגָּלָא, mand. גִּרְגָּלָא *kerék*; héb. מְלִטָּל, mand. מְלִטָּלָא *dobni*; héb. תְּלַמִּיד, mand. תְּלַמִּידָא *tanítvány*; héb. קָלַקַל, mand. קַאֲרִיקַל *felfordítani* (M. Gr. 55. l.). — Forditva: héb. כְּפָר, sz. כְּכּוּלְתָא; héb. סַפִּיר, sz. סַפִּירָא *zafír*; héb. עִיר, sz. עִירָא *tulok*; héb. שִׁרְשָׁרָה, sz. שִׁישְׁלָתָא *láncz*; héb. עִצָּר, szam. עִצָּל *visszatartani*.

b) ל and נ: Héb. מְרַגְלִית, sz. מְרַגְלִיתָא *gyöngy* (pal. trg. מְרַגְלִיתָא); héb. לָחַם, talm. נְהִמָּא *kenyér*. — Forditva: héb. יָתַן (imperf. יָתַן-

ból), sz. נתל (imperf. יהב-ből) *dabit*; héb. רֹאבֵן, sz. רוביל *Ruben*; héb. חֲרֹמָה, sz. חלפא *káromló*; ar. صَاحِب, sz. צלמא (PAYNE-SMITH s. v.) és így görög *νίτρον*, zsidó-aram ליטרון.

c) וָנָה וְנָה: Héb. שָׁמַן, aram טמר *elrejtteni*; héb. שָׁנִים, aram תרין *kettő*; héb. בָּן, aram ברא *fiú*. — Forditva: héb. זָרַח, sz. דנה *felkelni* (a napról); héb. נָהַר, sz. נהן; héb. בָּהַר (és בָּהֵן), sz. בחן *választani*; ar. قُرْزَل, sz. קרזלא, mand. קאנולא *hajcsomó*.

d) מָה וְנָה: Héb. אָם, aram אן *ha*; héb. לָהֶם, aram לָהֶן (bibl.-aramban לָהֶם is Ezra 5, 3 stb.) *nekik*. V. ö. a névszó többes számu ragját: héb. יָם, ar. ין. — Forditva: héb. בְּטָנִים, sz. בטמא; héb. עֵנַב, mand. עמביא (és ענביא) *szőlőfürt*; ar. سُنْبِلَة, mand. שומבילחא *szalmaszál* (a köv. ב befolyása; M. Gr. 50. l.); ar. اَنْبُوب, mand. אמבוביא *furulya plur.* (sz. אמבובא).

6. Áttekintés.

A következő táblázatban összeállítottuk mindazon hangváltozásokat, melyek az arab, héber és aram nyelvekben előfordulnak, illetőleg lehetségesek, még pedig a sziszegők, a fog- és torokhangokon belül; a kivételes esetek közül azonban csak azok vétettek fel, melyek aránylag gyakrabban fordulnak elő, nevezetesen kimaradtak a szamaritán torokhangok váltakozásai, melyek egészen önkényesek és a melyekről a következő fejezetben lesz szó. A többi hangcsoport változásait e táblázatba felvenni azért nem látszott szükségesnek, mert amugy is elég könnyen tekinthetők át; egyébként is ama szabályon kívül, mely szerint — a liquidáktól eltekintve — csak ugyanazon szervbeli hangok cserélődhetnek fel (l. fent bev. 2, I. 3 b), más törvény e hangváltozásokra nézve meg nem állapítható. — Ime a táblázat:

Megfelel az alábbi aram hangnak		az arabban			a héberben		
		szabály- szerűen		kivételesen	szabály- szerűen	kivételesen	
Foghangok	1.	א	a.	ا	א (mand., szam.)	א (mand., szam.)	
			b.	ان	א	—	
	2.	ב	a.	ب	ב	ב א	
			b.	باب	—	ב	
	3.	ג	a.	ג	ג	בא (szam.) ג (mand.)	
			b.	ג	—	—	
Sziszegők	1.	ז	ز	ז (ó-aram, mand.) ص	— ז		
	2.	ס	ص	—	ז, ס		
	3.	ש	س	—	ס		
	4.	ש (ש)	س, ش	—	ש, ס	ש (mand., szam.)	
Torokhangok	1.	ע	a.	ع, غ	—	ע	
			b.	ض	—	—	
	2.	ח	خ, ح	ח (mand., szam.)	ח	ח (mand. szam.)	
	3.	ה	ه	—	ה	—	
	4.	a.	א	ا	א (a gyöngé igéknél) ی, و	א	א (a gyöngé igéknél)
		b.	א tk. = י	ض	—	—	—

II. FEJEZET.

Interdialektikus hangváltozások az aram nyelveken belül.

I. Magyarázat.

I. Azok mellett a hangváltozások mellett, melyeket az aram nyelvek szemben a többi rokon nyelvekkel felmutatnak, vannak még olyanok is, melyek az egyes aram nyelvjárásokat speciálisan illetik. Tér és idő, ethnografiai és politikai, vallásos és kulturális tényezők mind megannyi okai a nyelv sajátos fejlődésének; nem csodálható tehát, ha ezen tényezők különböző voltánál elvitathatatlan befolyásuk eredményei és következményei a különböző népeknél és nyelvekben is különbözőek voltak. A nyugoti és keleti aram nyelveket beszélő népek között ugyan számos érintkezési pontot találunk: egyaránt voltak zsidók és keresztények, kik nyugoti, s ismét olyanok, kik keleti nyelveket beszéltek; csak a mohammedánokról és a pogányokról állapítható meg nagyjában, hogy emezek inkább nyugoti, amazok pedig jobbra keleti aram nyelveket beszéltek. Volt idő, midőn ama roppant terület, melyre az aram nyelvek kiterjedtek, közös politikai fennhatóság alatt állott; de ethnografiai szempontból e népek egyéges csoportot soha sem képeztek. A határos népek is más-más befolyást gyakoroltak az aram nyelveket beszélő különböző törzsekre; emitt héber-fönicziai, amott arab, itt görög, ott perzsa, sőt később kurd és török befolyás is észlelhető a nyelvekben nemcsak, de magukban a népekben is.

II. Mindezekből ama különbségek, melyek a hangokkal való elbánás tekintetében a nyugoti és keleti aram nyelvek között, de még maguk az eme csoportokban foglalt egyes nyelvjárások között is felmerülnek, kellően kimagyarázhatók. S habár áll az, hogy eme különbségek — mint már említve volt — nem épen túlnagyok, mégis egyes hangcsoportoknál, nevezetesen a torokhangoknál, igen figyelemre méltóak. S itt egy igen feltűnő

jelenséggel állunk szemközt. Az aram nyelvekben ugyanis — mint azt egyébiránt az uj-púni és amhár dialektusokban, részben az asszirban is tapasztaljuk — szélteben észlelhető bizonyos, a torokhangok ellágyítására, sőt teljes eltüntetésére irányzott törekvés; honnan van már most, hogy ez elváltozási proceszszus ugy némely nyugoti, mint néhány keleti aram nyelvjárásban ha nem is azonos, de legalább igen hasonló folyamatot vett? Igaz, a részletekben eltérések mutatkoznak az illető hanglágyító nyelvjárásokbn; de honnan van ez ellágyulás ama bizonyos dialektusokban, midőn ikertestvéreik néha épen nem mutatnak reá hajlamot? Miért a mandeusban igen, a szirben nem? Miért a szamaritánban, s nem a bibliai-aramban? Mind e kérdésekre csak részben adható kielégítő válasz; a valószínűt s bizonyosat el fogjuk mondani annak helyén.

III. Még egy pontra kell itt figyelmeztetni. S ez abban áll, hogy az aram nyelvek ritkán *ejtettek* pontosan az *orthografia* szerint; s habár hasonló jelenségeket mindenféle eredetű nyelvben találunk — mert hisz a hangokon való elsiklás s a kiejtésben való felületesség közös emberi vonás — mégis, legalább a sémi nyelvek között, épen az aram nyelvjárásokban tapasztalhatók a legnagyobb eltérések az írás és a kiejtés között. Hogy ez a körülmény — a mennyiben belőle folyólag tudatlan vagy felületes másolók sokszor ferdítették el az orthografiát — nagyban megnehezíti a hangváltozási törvények (s annál inkább a helyes etimologia) megállapítását, az magától értetik; de ez nem volna baj, ha *pontosan* ismernénk az írás és kiejtés közt bizonyosan fennállott különbségeket. Ám mi csak a tényt tudjuk a részletek nélkül. A holt nyelvek közül egyedül a szirnek kiejtését ismerjük, mely minden részletében pontosan van feljegyezve, a többiről természetesen már nem tudhatunk meg semmit; az élők közül ugyan némelyek már ismételten figyeltettek meg, de az eddigelé a nyilvánosság elé került csekély adatok nem nyujtanak kellő felvilágosítást. Nagyon természetes pedig, hogy az egyedül az orthografián alapuló hangtörvények soha sem lesznek feltétlen biztosságúak.

2. A torokhangok.

I. Az a tétel, mely szerint a sémi nyelveket különösen a torokhangok szokatlan nyersesége jellemzi, az aram nyelvekre nézve nem áll egész terjedelmében. Bennök t. i. határozott törekvés vehető észre az iránt, hogy az erősebb torokhangokat enyhébbekre változtassák, sőt néhány nyelvjárásban ha iratnak is, de ki nem ejtetnek, vagy legalább enyhébben, mint a hogy az írott betűnek megfelelne. Minthogy pedig az egyes nyelvjárások ez elgyengítési törekvésben nem egy úton haladnak, azért a torokhangok interdialektikus változásai igen gyakoriak és sokfélék. Azonban biztos szabályokat e hangváltozásokra nézve nem lehet megállapítani, mert némely nyelvjárás valamennyi torokhangot egész önkényesen cseréli fel egymással. Így nevezetesen egyrészt a nabateus, másrészt a szamaritán és galileai nyelvjárás¹⁾. A mandeusban már csak ה̄ és ה̄̄ egyrészt, נ̄ és נ̄̄ másrészt estek tökéletesen össze²⁾. Ismét másképp áll a dolog a babilóni talmud nyelvvel. Ez a dialektus, mely különben oly közel rokona a mandeusnak, a torokhangokat túlnyomóan megkülönbözteti, a hol pedig nem teszi azt, úgy az a torokhangokat tökéletesen degeneráló nabateusnak befolyása, a mennyiben a babilóni zsidók a nabateusok szomszéd-ságában laktak³⁾. Ép ezért a talmudban előforduló ily esetek

¹⁾ Érdekes példákat találunk erre nézve a talmudban. Így Erub. 53b a talmud azt beszéli, hogy mikor egy galileai házaló azt kiáltotta: חמר למרכב חמר למישתי עמר למלבוש אמר למאן אמר למאן, azt kérdezték tőle: חמר למלבוש, azt kérdezték tőle: חמר למרכב, bort (חמר), gyapjút (עמר) vagy bárányt (אמר) gondol-e? (FISCHER, a ki i. h. 31. l. szintén közli e helyet, לאתכסאה szót így fordítja: »zum Zudecken« (!), holott itt jelentése: *levágni*). Több példát l. RÜLF-nél i. h. 20. s köv. ll. A galileai felületes kiejtést jellemzi a köv. példa is: Egy asszony barátnőjét így hitta meg lakomára: חוכליך לביא »Az oroslán faljon föl!« Pedig azt akarta mondani: חוכליך חלבא »Jer, etetni foglak tejjel!« (U. o.; de l. LEVY, Nh. WB. I, 74a; v. ö. II, 464b.)

²⁾ Kivéve a NÖLDEKE által ה̄-vel jelölt azon hangot, mely csak mint az egyes hím- és nőnemű 3. személy ragja (más nyelvjárásokban ה̄̄ és ה̄̄̄) és ezen egy kifejezésben: חדה ודה ez és az fordul elő. L. M. Gr. 62. §.

³⁾ Meggyőzően bizonyítja ezt RÜLF i. h. 8. s köv. ll., szemben NÖLDEKE, M. Gr. 58. s köv. l. kifejtett nézetével, ki a torokhangok túlnyomóan szabályos és az etimológiának megfelelő használatát a bab. talmudban csak

majdnem kizárólag oly szókra vonatkoznak, melyek naponkénti használatban szoktak lenni. A bibliai-aram és a szír meg épen teljes épségökben tartották meg a torokhangokat, úgy hogy jellegük a két nyelvjárásban majdnem azonos a héberrel és arabbal (szírben ezenfelül még erősbíthetők is). Sajátságos jelenség, hogy a keresztény-palesztinai, melynek pedig a szamaritán és a galileai voltak szomszédai, a torokhangokat oly szabatosan alkalmazza. A még élő aram dialektusok ellenben, a mennyire megállapítani lehetséges, a torokhangok gyengítésében igen messzire mentek. Így nevezetesen az új-szír és malulai nyelvjárás, a mennyiben a torokhangokat vagy gyengébben vagy egyáltalán nem ejtik ¹⁾.

II. Egyes nyelvjárásokban a torokhangok annyira súlydtek, hogy éppenséggel csak magánhangzók jelölésére szolgálnak. E használatnak nyomai *š* és *ḥ*-re nézve talán már a héberben is megvannak, nagyobb mértékben azonban csak az aram nyelvekben divatos. Így a zsidó-aramban széltében, a bibliai-aramban és szírben csak részben; a mandeusban pedig nemcsak *š* és *ḥ*, hanem még *ṣ* is, sőt szamaritánban *ḥ* is szerepelhet mint mater lectionis, még pedig az etimológiára való minden tekintet nélkül. Így mand. אולא = sz. אולא *gonoszság*; אבדיא = עבדי(ן) *faciunt*; ארבע = ארבע *négy* és ערבא *hajó*. עלאנא = אילנא *fa*; ערא = אידא *kéz*, ידע *scivit* és ארע *sciam*; הע = הי *ea*. Szam. חתה és חתה = אתה *jönni*; קעם = קום *állni*; מאת = מית *meghalni*; יצוד = יצוד *venabitur*.

Az aram nyelveknek egyik különös sajátága a plene írás; az ez irányban kifejtett törekvésük menete fokról-fokra kísérelhető. *J* és *u* már a héberben is gyakran plene íratik, *ā* ritkán, pl. צָאָר, רָאָשׁ; hasonlóképen a bibl.-aramban, mint אֲדָרָא (Dan. 3, 12 *K're*), אֲרָרָא (Dan. 2, 38 *Kethib*), קֲאֲמִיא (Dan.

grafikai természetűnek tartja. — A nabateusok arabok voltak, kik messze területeken elszéledve laktak, és a hol aram nyelvet beszélő népek szomszédságába kerültek, maguk is e nyelvet beszélték. Hogy Mesopotámiában laktak nabateusok, az kétséget nem szenved; de másrészt Színai félszigetén is találtak nabateus emlékeket, melyeknek nyelve a nyugoti aram felé hajló. A meglehetősen bonyolódott kérdésre vonatkozólag I. NÖLDEKE, ZDMG 25, 122. s köv. II.

¹⁾ Az utóbbira nézve ezt veszem ki a KAUTZSCH által i. h. 17. I. közölt próbából, mely így hangzik: *vōt āhad ṣme frōž telō ūle ḥōna*, a mi átírva körülbelül így nézhet ki: (ד)ות אהד אשמח פרוג לאלה(א) אית(ת) לה(א)חונא.

Bibliothek der
Deutschen
Morgenländischen
Gesellschaft

7, 16), מְלֵאָה (Dan. 2, 35); a szó végén még gyakrabban. Szirben minden *u* kiiratik, kivéve két szót: מַטְל (talm. אַמְטוּל) *miatt* és בֵּל *minden*. Zsidó-aramban tudvalevőleg túlnyomóan mater lectionis iratik, még félhangzó jelölésére is, mint דִּילוּעִין *tök* stb.; rendszeren: קָרִי = קָרִי; מָן = מָן; מִינִיה = מִינִיה; כְּלִיה = כְּלִיה (v. ö. LUZZATTO i. h. 61. l. és FRANKEL, *Introductio* p. 18^{ab}). Mandeusban meg épenséggel szabály, hogy minden tiszta vokális plene iratik. (M. Gr. 3. s. köv. II.) — Érdekes megfigyelés, hogy az *ā* hang jelölésére a szó végén *š* és *h* a keleti és nyugoti aram nyelvekben rendszeren váltakoznak, a mennyiben a keletiek rendszeren *š*-t, a nyugatiak pedig *h*-t irnak (kivéve a ker.-palesztinait, melyben ilyenkor szintén *š* áll).

III. A torokhangok interdialektikus változásai az aram nyelvjárásokban a következőkben tűnnek elénk:

a) *š* és *h*, a két leggyengébb torokhang, sokszor váltakoznak, de a nélkül, hogy bármely csoport következetes maradna.

Igy áll a nyugotiakban a gyengébb *š* a keletiek erősebb *h*-je ellenében: B. tlm. הִיא, הִיא, הִיא, mand. הוּ, הוּ, sz. הוּ, הוּ (de épígy szam. és ker.-pal.), Malula هو ZDMG 21, 194; ellenben jer. tlm. אִי, אִי is, ea (j. Ber. II, 5^b; u. o. III, 14^b; Sanhedr. XI, 21^b; Erub. III, 21^b). B. tlm. הוּל הוּל (igen gyakran, pl. Succa 37^b; Baba k. 108^b stb.); jer. tlm. a párhuzamos helyeken mindenütt אִיבִי *ubi*. — J. tlm. אִיא (Erub. IV, 22^a; Ber. III, 7^a); sz. הִיא *haec*, a minek a bab, talmudban הִיא és אִיא szokott megfelelni. — B. talm. הִיא *n. pr.* (R. has. 25^a s még igen sokszor); jer. talm. אִיא (a párhuzamos helyeken, mint R. has. II, 57^d). — Malula אִיא (ZDMG u. o.) = הִיא *da*. — Pal.-aram אִיא (Somn. Mordech. MERX, Chrest. Targ. p. 159, néha szirben és mindig így mand.-ban) = הִיא *fordítani*. — Trg. אִיא, sz. אִיא *biin*.

Ellenben *h* lép fel a nyugotiakban a keletiek *š*-jával szemben: Különösen a *h* = אִיא kérdőszócskával összetett formákban, mint ker.-pal. הִיא, sz. הִיא *hogyan* (ZDMG 22, 465), de a hagiografák targumában és Somn. Mord. (MERX pp. 161, 168) szintén אִיא. — Ker. és zsidó-paleszt. הִיא (PAYNE-SMITH s. v.); sz. אִיא, Tam. 32^{ab} אִיא (LUZZATTO 73. l.). — Trg. אִיא és אִיא, sz. אִיא (I. fent I. fej. 2, I. b, jegyz.).

Különben mindkét csoport ingadozik a két hang használatában. Így sz. הִיא *ii* és אִיא *illi*, mand. הִיא, הִיא, talm. אִיא, אִיא *illi*. — Sz. אִיא és אִיא *himi*, mindkettő אִיא helyett. — Mand. אִיא és אִיא *öreg* = אִיא; mand. אִיא és אִיא *plur.*, sz. אִיא *patak* (M. Gr. 71. l.). — Szam. אִיא és אִיא *post*. — Jer. talm. אִיא és אִיא *n. pr.*, bab. talm. mindig אִיא.

Bibliothek der
Deutschen
Morgenländischen
Gesellschaft

Malula *te* *هج* *te* *ح* mellett; *ti* *هَچن* *ti* (ZDMG 21, 194), míg a többi dialektusok mindkettőt *S*-al írják.

A kauzativ tövek képzésére vonatkozólag a nyugotiakban több nyoma maradt a *ה*-vel képzett formáknak, mint a keletiekben. Így a bibl. aramban fennmaradt ismert példákon kívül különösen a jer. talmudban oly főneveknél, melyek kauzativ töből származtak, pl. *הונאה* és *הונייה* (gyakran), b. talm. *אונאה*; ellenben *אנדלה* (jer. Ber. VIII, 11^d stb.; b. Nedar. 49^b), a hol ez mint eme traktátusnak különös sajáttsága értendő) és *אנדלתא* (Pesach. 113^a, de egy palesztinai tudós szájában), míg a b. talmudban mindig *הנדלה* áll. Így továbbá a jer. trg.-ban *הוברא*, különben *אוברא* (MERX p. 155). Trg. Bir. 5, 4 *הופעותא*, töve *יפע* *fényleni*. — Szirusban épen nem maradt nyoma; *הימן* *hinni* valamennyi dialektus sajáttsága. — A mandeuszban megmaradt csekély nyomairól e képzésnek (*האוליל*, sz. *אילל* *jajgatni*; *האנסיק* = *אנסק* stb.) l. M. Gr. 211. l.

b) *S* és *ע*. Ezeknek váltakozása szintén igen gyakori; de itt már csak a nyugotiak mutatnak határozott hajlamot az *ע*-nak *S*-á való gyöngítésére, bár a keletiekben is találunk erre számos példát.

S lép fel a nyugotiakban *ע* helyett: Jer. talm. *אורדענה* (Ab. sar. II, 40^d; Sabb. XIV, 14^d), targ. Onkelos Ex. 8, 1 stb. *עורדען* *béka* (itt azonban az *S* a közeli másik *ע* miatt keletkezhetett az eredetileg *צ*-ből [v. ö. héb. *צפרדע*] lett *ע*-ből a fent I. f. 4, I. j. elmondott szabály szerint; különben a szó szirben is *אורדעא*). — B. talm. *כבר עיטם* *helynév* (Jeb. 106^b), jer. talm. *אבום* (u. ö. XII, 12^b; a *ב* és *מ* elcseréléséről l. alább 4, I. *d*). B. talm. *עפיין* *leszorítani* (a halott szemét Sabb. 151^b), jer. talm. *אפיין* (Sabb. XXIII, 18^a; v. ö. b. Sabb. 77^{ab}). — Targ. Onkelos *עווי* (héb. *עוויא* Lev. 11, 13. Deut. 14, 12), jer. targ. u. o. *אויא*. — Bab. talm. *ענבל* *kalapács* (Sabb. 57^b stb.), jer. talm. *אמבל* (u. o. VI, 7^d; *נ* és *מ* cseréjéről l. alább 5, *d*). — *עדיין* még a bab. talmudban és targumokban, jer. talmud és bibl.-aramban *אדיין*. — B. talm. *אבוב ריעה* *pásztorfurulya* (Sabb. 109^b), j. talm. *רואה* (u. o. XIV, 14^b). Épígy váltakoznak a két csoportban *קימעה* és *קימאה* *egykevessé*, *כער* és *כאר* *turpis fuit*, *נמע* és *נמא* *elnyelni*. — Tov. b. talm. *התעכל* *emészteni*, *עיכול* *emésztés*, jer. talm. *התאכל*, *איכול* (Ber. VIII, 11^d; Sanh. III, 23^b; Ber. IV, 7^a). — Ennek megfelelőleg görög *α* a bab. talmudban *ע*-al, a pal.-ban *S*-al, de *ע*-al is adatik vissza; l. a példákat RULF-nél i. h. 27. l.

Viszont a keletiek gyöngítik el az *ע*-t *S*-á a következőkben és pedig a bab. talmud: *אבא* *erdő*, sz. *עבא*; *אול* *forni*,

szóni, sz. עול (igy a targumok is); אונקא *nyak* = ענק; ארבלא; עד *szita*, sz. ערבלא; ערקתא *szij*, sz. ערקתא. Hasonlóképp על és עד praepozíciók praefigált N-á törpülnek (l. a példákat LUZZATTONÁL i. h. 63. l. és RÜFF-nél i. h. 13. s köv. l.); továbbá האירנא *most* = הא ערנא; אחר *rögtön*, jer. talm. rendszeren על אחר. Több példát l. M. Gr. 58. s köv. l. — Szirben: אפצא (igy talm. is) = עפצא (PAYNE-SMITH s. v.); sz. ארפנא, trg. ערסנא; sz. ארביא *Arábia*, jer. Ber. 1, 1; Gen. r. sect. 90 ערביא. Sz. אלעא *borda*, trg. עלעא (צ-ból lett; épígy a ker.-pal.-ban ZDMG 22, 464). Már ערע *accidere* (a második ע ered. צ-ból lett) rendszeren csak Onkelosban, a pal. targumokban ellenben mindig ארע áll (LEVY, Chald. WB. II, 246^a).

Ama ingadozás folytán, mely az N és ע használatában uralkodott, előfordul felváltva עלים és אלים *erős*; עשין *hatalmas* és אשון *hatalom* (LEVY i. h. I, 72^b); ערסלא és ארזלא *függőágy* (LEVY i. h. I, 61^b; II, 246^a). Ugyanílyen ingadozásra vallanak a talmudban előforduló viták egyes szók fölött, mint יארו *consentiunt* (Ber. 51^b); גחלים *אוממות* és עוממות *hamvadó szén* (Ber. 53^b; Sabb. 77^b; Pesach. 75^b); גרעינין *és* גראינין *szőlőmag*, מאמצין *és* מעמצין *elzárni, leszorítani* (Sabb. 77^{ab}, v. ö. fentebb); איד *és* עיד (Ab. zara 1^a); מאבין *és* מערבין (Erub. 53^b, u. o. misna 15, 1). V. ö. A. GEIGER, Lehrbuch zur Sprache der Mischna [Boroszló 1845] 30. l. és az utolsó példához D. OPPENHEIM, BERLINER *és* HOFFMANN Magazinjában 4 [1877], 149. s köv. ll.

A két hang egyforma kiejtésén alapul az N-nak ע-á történt erősítése ebben: Jer. targ. (Zsolt., Példab. s Jóbbhoz) סנועי, סנועי, sz. סנונא, Onk. סניא *sok*. — Ugyanezt világosan bizonyítja a galileaiakra nézve a talmudnak következő helye (Meg. 24^b): אין מורידין לפני התיבה לא אנשי בית שאן ולא אנשי בית חיפה מפני שקורין לאלפין עינין ולעינין אלפין. אין מעבדין לפני התיבה לא חיפנין ולא בישנין ולא טבעונין מפני שהן עושין ההין התין ועינין אהין.

c) N és ה, a leggyengébb és legerősebb torokhang váltakozása természetesen már ritkább.

A galileai nyelvjárásban mégis találunk példákat a ה-nek N-á gyöngülésére: Jer. talm. אישות קנים (Erub. II, 20^a) *nádas*, bab. talm. חישתא (Pesach. 40^b). — Jer. talm. אמרא (de igitly sz. is: אמרתא, אמרא), bab. talm. חמרא, חמרתא *csomó, rojt*. — Felváltva fordul elő a jer. talmudban חמין *és* חמין *meleg források* (az utóbbi pl. Ab. zara II, 41^c). — A ה-nek ily gyöngé kiejtésére mutat a következő is: בגלילא צוחין להוייא אויא: »Galileában חוייא (*kigyó*) חוייא-nak ejtetik« (Gen. r. sect. 26). — A mandeusban előforduló pótlása a ה-nek N által csak látszólag hasonló ez esetekhez, mert ott a ה voltaképen egészen

elesett s az *N* csupán mater lectionis gyanánt szerepel. Például: דָּנָא, sz. דָּנָה *felkelni* (a napról); מִשְׁאֲבָא, sz. (és szam.) *laudans* és *laudatus*; מִשְׁבָּחָא, sz. מִשְׁבָּחָא *találni*; מִישָׁא, sz. מִישָׁא *olaj*; גָּנָא (épígy b. Ber. 59^a), sz. גָּנָה *megrendíteni* (M. Gr. 67. s köv. l.).

Csak kivételesen fordulnak elő a bab. talmudban is hasonló esetek, mint אֲבָקָא *háló* és אֲבֻקָּה *fáklya*, töve אֲבָק—אֲבָק *átölelni* (v. ö. M. SACHS, Beiträge zur Sprach- und Alterthumsforschung [Berlin 1852—54] I, 62).

Az *N*-nak ה-é való erősítése, mely a két hangnak egyforma kiejtésén alapul, csak elvétve fordul elő. Így jer. talm. אֵילָפָא, אֵילָפָא *n. pr.* (Sabb. XVII, 16^b stb.), bab. talm. מִדְּגָא, מִדְּגָא.

d) ה- és ה-é használatában a nyugoti nyelvjárásokban mindenütt ingadozást látunk, míg a keletiek inkább különböztetik meg őket, bár ezekben is előfordul a ה-nek ה-vé való gyöngülése.

Figyelmet érdemel mindenekelőtt a jer. talmudnak (Pea VII, 20^b; Sabb. VII, 9^b) következő nyilatkozata: לֹא מִתְמַעְנִין: »A tudósok nem tartózkodtak magyarázni (a szentírást a maguk módja szerint) a ה- és ה- közötti különbség miatt.« Ennek alapján érthető, hogy jer. Kidd. I, 59^a נִחְרִיפּוּת szó (Lev. 19, 20) ה-*ripiot*-ból (2. Sám. 17, 19; Példab. 27, 22) magyaráztatik, vagy hogy jer. Pea VII, 20^b הִילּוּלִים (Lev. 19, 24) egyértékűnek vétetik הִילּוּלִים-mal, vagy hogy végre b. Sabb. 105^a (egy palesztinai tudós nevében) הַמִּזֵּן (Gen. 17, 5) és jer. Sabb. VII, 9^b אֱלֹהִים szó (Deut. 1, 1) első, illetőleg utolsó betűjének számértéke *nyolczszal* vétetik fel.

A nabateusban ח-*nak* pótlása ʿ-val egészen rendszeresen megy végbe. Így דֹּהַל, sz. דֹּהַל *félelem*; חֶצֶץ, sz. חֶצֶץ (zsidó-aram הרֶצֶץ *csipő*; רִיחָא, sz. רִיחָא *szag*; לֶחְמָא, sz. לֶחְמָא *kenyér*). Hasonlókép az arabba átment arab szókban, mint حَظْر, sz. حَظْر *áβδύζα:ν*, talm. حَظْر *korán érní*, talm. חֶצֶץ *zsengék* és אֲחֵרִיָּה *sietni*, mand. אֲחֵרִיָּה, sz. אֲחֵרִיָּה *gyors* (M. Gr. 60. l.). Még arabul beszélve sem ejtették ki sem ח-*t*, sem ע-*t*. Pl. أَحْمَقٌ e helyett أَحْمَرٌ; أَحْمَرٌ e helyett أَحْمَقٌ e helyett أَحْمَقٌ stb. (M. Gr. 60. l. SPIEGEL, Grammatik der Huzváresch-Sprache 24. l.).

Ez elgyöngülésre azonban a keleti dialektusokban is találunk példákat. Így a bab. talmudban: הֲדָדִי *egymást*, sz.

הדרא; נהל *szitálni*, sz. נהל; מהולתא *szita*, sz. מהולתא. (Több példát l. M. Gr. 59. l.) Meg. 24^b szerint R. Chijja הכיתי szót (Jes. 8, 17) הכיתי-nek ejtette. Szirben így gyöngült el ה e szóban הישלא, talm. הושלא *árpale* (u. o.)

Ingadozást látunk ezekben: B. talm. הברא és הברא (Horaj. 12^a), mand. אבארא és אבארא, sz. הברא *sötétség*. Szam. הרה, הרה = אתא *jönni*. Talm. הוצא, mand. עוצא, sz. הוצא *pálmalevél* (M. Gr. 61. l.) Zsidó-aram גחן, szam. גען, sz. גהן, ujsz. גחן *pro-cubuit, se curvavit* (PAYNE-SMITH I, 663).

Az ellenkező irányban történt elcserelésnek példái a nyugoti nyelvjárásokban a következők; Ker.-pal. צהב, zsidó-aram צהב *fényleni* (ZDMG 22, 465 jegyz.). Jer. talm. חנייא (R. has. II, 58^a, hasonlóan sz. חגתא), bab. talm. היגי, היגיתא, היגיתא, היגי (Cast. s. v. Rülff i. h. 30. l.); jer. talm. אחווה (és אחבה ב, és ו cseréjéről l. alább 4, a), bab. talm. אהבא *n. pr.*; jer. talm. חונה (és הונה), bab. talm. הונא *n. pr.*

e) ה és ע váltakozása csak elvétve fordul elő.

Gyöngülés állt be e szóban נטה (j. Orla I, 60^a) = נטע *plántálni*. — Mand. האתיקא *öreg*, sz. עתיקא; עויק és עויק *szorongani*. — Ellenben nem tekinthető organikus hangváltozásnak az, midőn a mandeusban az ע-nak mint 3. gyökbetűnek (mely mint ilyen mindig elesik) megmentésére, illet. pótlására ה tolatik be, mint ezekben: רקהא = רקיע *égboltozat*; מאמבוהא (a dupla ב feloldásával) = מבווע *forrás* stb. (több példát l. M. Gr. 72. l.). — Mint 2. gyökbetű pótoltatik így ע ebben: דהך = דער *elaludni* (de csak némely alakokban, M. Gr. u. o.).

f) ה és ע. A nyugoti nyelvjárásokban határozott hajlamot észlelhetünk a ה-nak ע-á való gyöngülésére s viszont, a mi ismét csak arra vall, hogy mindkét torokhang egyfélekép ejtett.

ע-á lett ה ebben: הסיע הדעת a jer. talm.-ban és misna Tah. 7, 9, bab. talm. mindig היסה; misna Dem. 1, 3 מחוסר, jer. talm. u. o. מעוישר (FRANKEL, Vorstudien 101. l.). Szam. עהם = חכם *bölcs*. — Fordítva ע lett ה-é ebben: Jer. talm. חכינה, bab. talm. עכניא, עכניא, sz. הכרנא, אכרנא, ker.-pal. כיניא (ZDMG 22, 467), עכניא, kigyó. Jer. targ. וזה (Deut. 20, 3), Onk. ווע (u. o.) *remegni*. (Több példát l. Rülff-nél i. h. 22. s köv. l.) — Így érthető azután ama magyarázat is (j. Sanh. X, 28e; Lev. rabba sect. 30), mely szerint ויעתר (2 Kr. 33, 13) így értelmeztetik: *lyukat fűrt neki* (Isten Manasse judeai királynak, hogy ennek könyörgését meghallhassa). Ugyanott egyébiránt még megjegyeztetik: בערבייא צווחין להתרתה עתרתה.

Ingadozást látunk a zsidó-aramban ezekben: חובא és חובא *ecstipni* (LEVY, Chald. WB. s. ח).

g) A gyenge gyökökben ezeken kívül gyakran váltakozik egyrészt *š* (mand.-ban *ע* is) és *š*, másrészt *h* és *h*.

Az elsőre példák: Sz. *אלף* és *ילף* *tanulni*; *אך* és *ירך* *longum esse*. — Trg. *סיב*, sz. *סאב* *senem esse*; trg. *פירא*, sz. *פארא* *gyümölcs*; trg. *שידא*, sz. *שאדא* *daemon*. — A keleti dialektusokban egyébiránt szabály, hogy *š* két magánhangzó között *i*-á lesz; ugyanez történik mandeusban *ע*-al is, mint a mely *š*-al teljesen azonos bánásmódban részesül. Így találjuk *באייא*, sz. *בעא* *keyeső*; *יארויא* sz. *ידועא* *ismerő*; *דראייא*, sz. *דרעא* *karok*; *מאיל*, sz. *מעל* *behozó* (M. Gr. 69. 1.).

h és *h* váltakozik ezekben: Sz. és zsidó-aram *בהת* = *בוש* *szégyenleni*; *רויג* = *רויג* *szaladni* s viszont sz. *נורא* *tűz*, töve *נהר* stb.

h) Feltűnő jelenség *ע* és *q*-nak váltakozása néhány dialektusban, mely azonban csak kevés szóra szorítkozik.

Így találjuk mand.-ban (mindig), bibl.-aramban (egyszer Jer. 10, 11) és asszirban (a ninivei emlékeken) e szót *ארקא* = *ארעא* *föld*. Szam. *שמק* (mand. *שמה* az *ע* elestével) = *שמע* *hallani*. Mandeusban ezenkívül néhány szóban kezdő *ע* pótoltatik *q*-al: *אקאמריא* *gyapju*, sz. *עמריא*; *אקפרא* (és *אנפרא* asszimilációval) *por*, sz. *עפרא*; *אקנא* (ritkán *אנא*) *juh*, sz. *עאנא* (M. Gr. 72. s köv. l.). — Vajjon ez a hangváltozás az aram *עטר* *füstölni* és héb. *קטר* analógiájából kimagyarázható-e kellően, mint KAUTZSCH i. h. 22. l. 1. jegyz. véli, nehéz eldönteni.

3. A sziszegők és a foghangok.

I. Úgy a sziszegő és foghangoknál, mint — a torokhangoktól eltekintve — a többi hangcsoportban az interdialektikus hangváltozások aránylag igen ritkák. Legalább az írásban csak csekély nyomát észlelhetjük az egyik vagy másik nyelvjárásban divatos eltérő hanghasználatnak. Pedig hogy a kiejtésben léteztek különbségek az egyes dialektusok közt, az kétségtelen. A sziszegők eltérő kiejtésének már a héberben akadunk — bár igen csekély — nyomára. Az ismert bibliai elbeszélés szerint (Bir. 12, 6) az efraimiták *š*-t *š*-nak ejtették s ime, a galileai nyelvjárásban ugyanezen jelenség tűnik élénk. A jer. talmudban sokszor előforduló *נ. pr. סימין שמעון* helyett azt bizonyítja, hogy a galileaiak is *š*-t *š*-nak ejtették¹⁾. Hogy ennek több nyoma nem maradt, az abból magyarázandó, hogy az írás mindig és mindenütt

¹⁾ V. ö. FRANKEL, Vorstudien, 104. l.

sokkal konzervatívabb, mint a kiejtés. Ez utóbbinak helyes rekonstruálására szolgálnak az aram nyelvek irodalmában nagy számmal előforduló idegen, különösen görög szók, melyeknek visszaadásában a kiejtés a maga sajátjaival világosan tükröződik. Azonban a nyelvbe magába nem bírt a kiejtés szerinti írás behatolni, miért is dialektikus különbségek e hangesoroknál — legalább nekünk — aránylag igen ritkán tűnnek fel.

A sziszegőkre vonatkozólag így találunk néhány szót a talmudban, melyekben *a*) $\aleph$ lép fel $\daleth$ helyett, mint: *מפורעם* pro *מפורסם*; *צטר* pro *סטר*; *קרסלים* pro *קרעלים*. (Több példát, különösen idegen szókat, l. FRANKEL-nál, Vorstudien 104. 1.)¹⁾ Mindeme példák azt látszanak bizonyítani, hogy $\aleph$ tulajdonkép erős *sz*-nek hangzott. De másrészt előfordul $\aleph$ egy másik sziszegő, a $\beth$ helyett is ebben: *קצוצרה* pro *קצוצרה* (misna Midd. 4, 5; Sabb. 96^a egyúttal $\beth$ és κ váltakozásával, melyről l. alább 4, II, *b*) ἐξώστροα, v. ö. CAST. s. v.

b) $\daleth$ áll $\beth$ helyett ezekben: *זונקין* pro *זונקין*; *ערסלא* pro *ארזלא* v. ö. fent 2, III. *b* j. — Fordítva *זרהא* pro *זרהא* hold.

Szamaritánban is látunk *a*) $\daleth$ -t $\aleph$ helyett: *ספר*, sz. *צפרא* (Malula sajátos módon *עצפרא* ZDMG 21, 193) *reggel*. *b*) Váltakoznak $\beth$ és $\daleth$ is: *אווק*, sz. *אוקפ* *gyarapítani*; fordítva: *מסרבנ*, sz. *מודוג* (egyúttal $\beth$ és $\beth$ cseréjével) *férj*; *מוונא* sz. *מוונא* *táplálék*. *c*) $\daleth$ lép fel $\beth$ helyett ezekben: *נקם*, sz. *נקש* *impet*; *נסר*, sz. *נשרא* *sas*; *חמם* (de *חמש* is), sz. *חמש* *öt*; *עסיד* = *אשך* *testiculus*.

A foghangokra vonatkozólag a hangváltozások eme nyelvjárásokban nem nagyobbak, mint a sziszegőknél. Példákat l. fent I. fej. 2, I.

II. Egészen más szempont alá esnek a hangváltozások a mandeusban. Itt túlnyomóan határozott szabály szerint igazodnak, a mennyiben tenuis előtt álló media maga is tenuisszá válik. Ezen *asszimiláció* elvéből magyarázhatók az itt előforduló hangváltozások.

A sziszegőket illetőleg így áll *a*) $\daleth$ helyett $\beth$ a $\beth$ és $\daleth$ előtt: *זורה*, sz. *הסרה* *gyalázat*; *מאוגרא* (de $\daleth$ -al is) *imaház*, töve *סגר*, arab *مسجد*. *b*) $\daleth$ helyett $\aleph$ a $\beth$ előtt: *צמא*, sz. *צמא* *elhajlítani*; *צמרא* (így *szam.* és *pal. targ. is*), sz. *סמרא* *oldal*. *c*) $\beth$ helyett $\aleph$ ugyancsak $\beth$ előtt: *צמארתיא* *parva*, különben *זוטא* (*זוטרא*). *d*) $\beth$ helyett $\daleth$ a κ előtt: *עסקא* *háló* (így *szam. is*), sz.

¹⁾ E hangsere fordítottjának egyedül álló példáját találjuk a malulai nyelvjárásban: *סבעתא*, sz. *צבעתא*, *targ. אצבעתא* *új* (ZDMG 21, 193).

עוקתו *gyűrű*. Ugyancsak asszimiláció alapul e) צ helyett ם ezekben: בעספאר *reggel* = בצפרה; הוספה *szemtelenég*, sz. הוצפה és f) צ helyett י ebben: עובא, sz. צבע *féstek* (M. Gr. 44. s köv. l.). — ש helyett áll צ ebben: הימצא *has* (így talm. חומשא, sz. חומשא). — ש helyett ם ebben: שמר *megőrzött* (targ. is איסתמר és איסטמר), töve שמר (M. Gr. 46. l.).¹⁾

A foghangokat illetőleg l. fent I. fej. 2, I. (M. Gr. 42. s köv. l.).

4. Az ajak- és inyhangok.

I. Az *ajakhangok* változásai az aram nyelvek két csoportjában sokkal nagyobb mértékűek volnának, ha a szövegek a kiejtés szerinti írásban maradtak volna reánk. Így pl. bizonyosan tudjuk, hogy a nesztoriánus szírek ב-t ו-nak ejtették²⁾. Hogy a galileaiak az ajakhangokat általában lágyabban ejtették, azt onnan tudjuk, hogy a mellett, hogy lágyabb hangokat keményebbekkel szoktak helyettesíteni, fordítva keményebbeket is alkalmaznak lágyabbak helyett. Ez nem magyarázható másképp, mint hogy úgy a keményebb, mint a lágyabb hangok a kiejtésben ha nem is egészen egyformán, de legalább igen hasonlóan hangzottak. Ugyanezt a jelenséget tapasztaljuk tehát itt, mint a torokhangoknál, csak hogy nyomai itt sokkal csekélyebbek, mint amott. Az aram irodalomban előforduló görög szók itt is igen tanulságosak a helyes kiejtés rekonstruálására, csak hogy, mint idegen nyelvből átvett szók mindenütt, úgy itt is sokszor igen korrumpált alakban jöttek reánk. — Pontos szabályok a hangváltozásra itt sem állapíthatók meg, de általánosságban megjegyezhetni annyit, hogy a nyugotiak inkább szeretik a lágyabb hangokat, ellentétben a keletiekkel.

Keményebb hangokból lágyabbak lettek és pedig a) ב-ből ו: B. talm. אביר, j. talm. אויר; b. talm. תרבד, j. talm. תרוד (FRANKEL, Vorstudien 102. l. és Introductio p. 8^a); b. talm. אהבא *n. pr.*, j. talm. אהווה; targ. Jer. I. Num. 34, 8 אבלם *helynév*, Jer. II. u. o. אוולם; אהווי = אהבא (LEVY, Nh. WB. II, 464^b); sz. és mand. רוב = רב; sz. אהאוב *desiderio flagrant*, töve אב (PAYNE-SMITH I, 52); sz. és mand. או *elvezni*

¹⁾ A passív tövekben a ragozás alkalmából előforduló hangváltozások tárgyalása nem tartozik ide.

²⁾ BAR HEBRAEUS, Gramm. 37, 2; v. ö. PAYNE-SMITH I, 429; 1057.

EISLER: A gyökb. hangok interd. változásai.

= אבד; szam. הוי (és הבוי) *da*. Még dageses ב-ből is szokott ı lenni: Ar. نَبِيّ^s, jer. talm. ניוותא (Ned. I, 37^a; v. ö. נוטי Gen.

rabba sect. 48), a bab. talmudban meg épen נפתוחא (B. bathra 56^a; különben még így is iratik: נבטאי, főleg a targumokban, v. ö. ZDMG 25, 124) *nabateus*. B. talm. אבא n. pr., jer. talm. ווי (Ber. III, 6^a; 7^a; VI, 10^a; Pea I, 15^c az א elestével). B. tlm. מחבר, j. tlm. מהוור (Chag. II, 58^c). Sz. צבתא, mand. צאותא; talm. צוות (M. Gr. 49. l.) — Fordítva is lesz ב-ből כ különösen nehányszor a szamaritánban, l. a példákat fent I. fej. 5, I. c.

b) ב-ből פ: B. targ. טפוא (héb. שפן Lev. 11, 5), pal. targ. טוווא (u. o.); b. trg. שעף *fűszer* (héb. נכאת Gen. 37, 25; 43, 11), pal. targ. שעוה (u. o.); אפשר *lehetséges, talán* (a b. talm. és targ.-ban gyakran), pal. targ. Gen. 18, 17 אוושר; b. talm. נפתוחא. j. talm. ניוותא l. fentebb; trg. גיפתנותא és גיפתנותא *fenség*.

c) Minthogy ב = ı és פ szintén = ı, tehát פ = ב, pl.: ככפק a jer. talm.-ban = כככב a bab.-ban; b. talm. הפקר, jer. tlm. rendesen הבקר; b. tlm. ספריקין (Sabb. 120^a), j. tlm. סבריין (u. o. XVI, 15^d); b. tlm. פקיעין *városnév* (Sabb. 32^b), j. tlm. בקיעין (Chag. I, 75^d). — Sz. בנין *hívni*, mand. פנין *hívás*, trg. פנין; sz. פנין *akadályozni* stb. (l. PAYNE-SMITH s. v.), talm. פנין; mand. פנין (és פנין) *találkozni*, sz. פנין. Ez esetekben talán ı közelléte okozta az ellágyulást. Szam. שבט (és שבט) *ítélni*. — Fordítva lett ב-ből פ ezekben: Targ. בקעתא sz. פקעתא *völgy*; targ. ברולא, sz. (és bibl.-aram) ברולא *vas*; sz. ערופתא *péntek*, töve ערב (PAYNE-SMITH s. v.) Így különösen mand.-ban, l. a példákat fent I. fej. 5, I. a. Ingadozik az írásmód ebben: sz. ופתא és ופתא *hal*. — Egyedül áll a ker.-pal.-ban פלמא, sz. פלמא *fék* a hozzátartozó igével és בסירא *haszontalan*, töve בסר (ZDMG 22, 463).

d) Minthogy ב igen lágy hang volt, azért, midőn keményen kellett ejteni, מ-é változtatták, pl.: J. talm. רמדמניות, b. talm. רבדבניות (FRANKEL, Vorstud. 102. l. és Introductio p. 8^a; v. ö. Cast. I, 723); b. tlm. זבינא, j. tlm. זמינה n. pr. V. ö. יבנה és יבנה. Targ. és szirben váltakozik בלטיהא és בלטיהא *rothadás* (LEVY s. v.). Mand. תוב, sz. תוב (talm. תו) *ismét, továbbá*. — Fordítva מ-ből lett ב néha a keleti nyelvjárásokban, minthogy ők ב-t amúgyis keményen ejtették, pl.: b. B. bathra 78^a דימא דסבני; *egy tó neve*, mely a jer. talmudban így hangzik: דימא דסמקא; újsz. דימא = דימא *számlálni* (PAYNE-SMITH s. v.).

II. Az *inyhangok* tekintetében ugyanazt a jelenséget tapasztaljuk, mint az ajakhangoknál, hogy t. i. a nyugoti nyelvjárások a lágyabb hangokat előszeretettel alkalmazzák. A kiejtés itt is bizonyosan eltérő volt az írástól. Hogy a galileaiak ב-t lágyan

ejtették, a misnában ¹⁾ világosan bizonyíttatik. Ugyanezt mutatja számos görög szó a talmudban. A legnagyobb változásokat e hangcsoport is a mandeusban és szamaritánban szenvedti, még pedig az előbbiben rendszerint az asszimiláció törvényének alapján.

Az előforduló hangváltozások a következők: a) נ áll כ helyett ezekben: Jer. talm. גויב, b. talm. גויב *helynév* (gyakran); mand. נאנפא (és כאנפא) *szárny*; mand. גורמיוא, trg. כורמיוא *ököl*; mand. רניג, sz. רניך *lány* (M. Gr. 40. l.). — Fordítva כ áll נ helyett ezekben: Targ. בשורה, sz. נשרא *híd, gerenda* (Levy Chald. WB. I, 157; 353); szam. כוף = נוף *test*; szam. כילה és גילה *nemzetség*; targ. כומצא (és גומצא), mand. כומצא, sz. גומצא *verem*; targ. איגורה, mand. עכורה *bábványoltár*; sz. פגורחא, mand. פוכחא *kerítés* (a ר kihagyásával; M. Gr. 41. l.).

b) נ áll ק helyett a mandeusban igen gyakran, mint: פוגדאניא, sz. פוקדנא *parancsok* (több példát l. fent I. fejj. 5, II. b); targ. בנבונא *üveg* = בקבוק (Levy s. v.). — Fordítva ק áll נ helyett mandeusban: קנזא pro גינוא *sok*; targ. גולפא és קולפא (Levy I, 144; II, 366; Aruch ed. Кошт II, 301^b); גניני és קניני *vadász* (Кошт II, 316^b); szam. אנר és אנר *foetus*.

c) כ áll ק helyett ezekben: mand. כאצומא, sz. קצומא *jós*; mand. כצירא, trg. קצירא *beteg*; mand. כושטא, újsz. כשיטא, sz. קושטא, ker.-pal. קושט *igazság* (trg. כ és ק-al írja; M. Gr. 39. l.); b. talm. סככי, j. talm. סמקי l. fentebb; targ. ככרן (= héb. בעצם Deut. 32, 48), ha töve קרן; sz. אסכופתא, trg. אסקופתא *küszöb*; b. talm. כלמי (Ber. 51^b), targ. קלמתא és ברמתא, sz. קלמא *féreg*. — Fordítva כ helyett ק: Sabb. 13^a מקפלין = מכפלין; szam. הלקי (és הלכי) *vadens*; szam. אשקה sz. אשכה *találni*.

d) Igen szórványosan fordul elő csupán כ helyett ה torokhang, mint a malulai dialektusban חתלא pro כתלא *fal* (ZDMG 21, 191) és fordítva a talmud ²⁾ állítása szerint a nabateusoknál כספא pro חספא *cserép*.

5. A folyékony hangok.

A liquidák változásai, mint más nyelvekben, úgy az aramban is igen gyakoriak, különös fizikai jelentőséggel azonban nem bírnak. Szabály megállapításáról itt szó sem lehet, legfőbb egyez hangváltozások gyakoribb vagy ritkább feltünése konstatalható.

Gyakran lép fel a) ל a ר helyett, így különösen görög szókban a zsidó-aramban: Jer. talm. פלהרין (és פרהרין Joma I, 38^c), épígy a palmiraiban (vt. I, 1, ZDMG 42, 379) προεδ-

¹⁾ Meila 6, 3 כי áll, melyet a talmud u. o. így magyaráz: כי יונית = γ.

V. ö. FRANKEL, Vorstudien 103. l.

²⁾ Jer. Ned. I. 37^a: להספא כספא.

גלעיני (több példát l. FRANKEL-nál Vorstudien 105. 1.). Tov. גרעיני pro גרעיני *szőlőmag* (b. Ber. 36^b; 38^b); בלסוף pro ברוסוף (KOHUT s. v.); trg. ברווא, talm. כלווא (b. B. bathra 8^a, mand. כאלווא); Fordítva áll ל helyett ר ezekben: השתדר pro השתדל, אףקטז. — משורין pro משילין (FRANKEL i. h.); szam. ארין, sz. עליין *szük*; mand. תארמירא = תלמירא l. fent I. fej. 5, III. a. Ingadoznak a nyelvjárások חלצא — הרצא *csipő* szó írásában.

b) נ helyett ל áll gyakran a bab. talmudban az imperf. egyes és többesszámú 3. személyének praefixuma gyanánt, melynek keletkezése eddig kielégítő magyarázatot még nem nyert; egyes szókban is, mint לדנא = דנא (LEVY Ch. WB. I, 403) *hüvely*. — Fordítva ל helyett נ áll elvértve néhány szóban, mint: ניברקום (j. Kil. VIII, 31^c) = לובדקום (b. Kil. 32^a; Sabb. 51^b) *libyai számár*; talm. נקט, mand. לנט = לקט; talm. גהמא, mand. להאמא = לחמא *kenyér*.

c) נ helyett áll ר ebben: רבובה pro נבובה (LEVY, Neuhebr. WB. s. v.) és fordítva ר helyett נ ebben: קנולא pro קרולא l. fentebb I. fej. 5, III. c.

d) Gyakrabban lép fel נ helyett מ, még pedig rendszeren ב előtt, mint mand. עמביא (és ענביא) *szőlőfürt* stb., l. a példákat fent I. fej. 5, III. d. — Fordítva is néha מ helyett נ, mint נחשולא pro מחשולא *zivatar* (LEVY Ch. WB. II, 103); mand. מינונא pro ממונא *pénz*; דנדם pro דמדם *vesztegelni* (M. Gr. 50. l.); ker.-pal. ברין, ברין, szam. ברז, trg. ברם *de* (ZDMG 22, 464).

TARTALOM.

Bevezetés.

	Lap
1. Prolegomena	1
2. A sémi nyelvtörzs és ágai	3
3. Az aram nyelvekről általában	6
4. Az aram nyelvjáráások egyenként	8

I. FEJEZET.

Interdialektikus hangváltozások az aram nyelvekben, összevetve az arabbal és héberrel.

1. Magyarázat	11
2. A foghangok	13
3. A sziszegők	15
4. A torokhangok	17
5. A többi hangok	18
6. Áttekintés	20

II. FEJEZET.

Interdialektikus hangváltozások az aram nyelveken belül.

1. Magyarázat	22
2. A torokhangok	24
3. A sziszegők és foghangok	31
4. Az ajak- és ínyhangok	33
5. A folyékony hangok	35

5498.

D: Ic 35^m

ULB Halle
000 886 467

3/1

